



RESEARCH ARTICLE / Araştırma Makalesi

<https://doi.org/10.37093/ijsi.928546>

## Anadolu'daki Bazı Aziz Kültlerinin Geç Antik Çağ Sonrasında Kuzeybatı Karadeniz'in Sosyoekonomik ve Dini Yapısına Katkısı

Sinan Yılmaz\*

Durmuş Gür\*\*

### Öz

Geç Antik Çağ'da Anadolu'da birçok dini kültün etkisi görülmektedir. Azizler özellikle, Anadolu ve imparatorluk sınırlarındaki çoğu yerleşimin dini yapısının gelişmesine ve şekillenmesine etki ederek dini yapıların inşa edilmesini hızlandırmıştır. Bu durum kentlerin gelişmesine ve zamanla zenginleşmesine katkı sunmuştur. Farklılık gösteren aziz kültürleri, Anadolu'nun diğer bölgelerinde olduğu kadar Karadeniz ve yakın çevresinde de büyük öneme sahiptir. Karadeniz Bölgesi'nde etkin güce sahip olan azizlerin, inanış kapsamında pagan kültürleri ve yerleşik inançlarından etkilendikleri belirlenmiştir. Batıdan doğuya Karadeniz Ereğlisi, Safranbolu, Bartın, Amasra, Sinop gibi çeşitli yerlerde görülen; Alypius Stylites, Georgios, Hyakinthos, Hypatius, Anthimus, Niketas, Nikolaos, Philaretos, Phokas, Stephanos ve Theodoros gibi bazı azizlerin, bölgenin dini inanışı, yapılaşması ve sosyoekonomisine katkısı incelenmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Aziz, Bizans, Kuzeybatı Karadeniz, Kült, Sosyoekonomi

**Cite this article:** Yılmaz, S., & Gür, D. (2022). Anadolu'daki bazı aziz kültürlerinin geç antik çağ sonrasında Kuzeybatı Karadeniz'in sosyoekonomik ve dini yapısına katkısı. *International Journal of Social Inquiry* 15(1), 105–126. <https://doi.org/10.37093/ijsi.928546>

\* Dr., Sanat Tarihi, Bizans Sanatı, Türkiye (Sorumlu Yazar).

E-posta: [sinanyilmzdt@gmail.com](mailto:sinanyilmzdt@gmail.com), ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8920-607X>

\*\* Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Safranbolu Şefik Yılmaz Dizdar Meslek Yüksekokulu, Geleneksel El Sanatları Bölümü, Karabük / Türkiye. E-posta: [durmushgur@gmail.com](mailto:durmushgur@gmail.com), ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9945-8825>

### Article Information

Received 26 April 2021; Revised 20 Nov 2021; Last Revised 17 March 2022; Accepted: 28 March 2022; Available online: 30 June 2022

## The Contribution of Some Saint Cults in Anatolia to the Socioeconomy and Religious Structure of the Northwest Black Sea After Late Antiquity

### Abstract

The effects of many religious cults are visible in late antiquity in Anatolia. Especially the saints accelerated the construction of religious structures with their effects on the development and shaping of the religious structure of most settlements on the borders of Anatolia and the empire. Over time, this contributed to the development of cities and their enrichment. The differing saint cults have great importance in the Black Sea and its immediate surroundings as well as in other Anatolian regions. It was determined that the saints, who had effective powers in the Black Sea Region, were mostly influenced by pagan cults and the permanent and settled beliefs of regions. It is seen in various places from west to east such as Karadeniz Ereğlisi, Safranbolu, Bartın, Amasra, Sinop; The contribution of saints such as Alypius Stylites, Georgios, Hyakinthos, Hypatius, Anthimus, Niketas, Nikholaos, Philaretos, Phokas, Stephanos and Theodoros to the religious belief, structuring and socioeconomy of the region has been studied.

**Keywords:** Saint, Byzantine, Northwest Black Sea, Cult, Socioeconomy.

### 1. Giriş

Geç Antik Çağ'da, Hıristiyan olmaları nedeniyle hayatını kaybeden birçok aziz bulunmaktadır. Bu azizlerin adına kilise ve şapel inşa edilerek rölikleri bu yapılara taşınmıştır. Paflagonya'da (Paphlagonia) Erken Bizans Dönemi'nde Hıristiyanlar, yaşam alanlarını terk ederek gizli ibadet alanları belirlemiş, birçoğu inançları ve gizli ibadetleri nedeniyle yaşamını yitirmiştir<sup>1</sup>. Mezarlıklar, kayaya oyma yapılar, küçük ve gizli inziva alanları, 2.–3. yüzyıllarda, ilk küçük gruplar tarafından dini yapılaşma sürecinde kullanılmıştır<sup>2</sup> (Öztürk, 2013, s. 335). Erken dönemlerde ibadet amacıyla kullanılan bu yerler, zamanla kentlerin gelişmesini sağlamış ve piskoposluk kentlerinin ilerlemesini şekillendiren etmenlerden biri haline gelmiştir. Ayrıca haç merkezlerinin ve yeni ekonomik alanların yapılanmasına katkı sunan aziz kültleri ile adlarına ithaf edilen birçok dini yapı bulunmaktadır.

Paflagonya'nın dini-ekonomik-sosyolojik açılardan gelişmesinde etkili olan azizler; yaşadıkları alan, dini yapıya etkileri, kent ve çevresindeki yerleşim alanlarına sağladıkları katkılar kapsamında bir bütün olarak ele alınmalıdır. Aksi bir tutum, bölgenin ticari, dini, ekonomik ve sosyal yapılaşmasını kavramaktan uzak, yüzeysel bir değerlendirme ile sınırlı kalacaktır. Tespit edilen din adamlarından sadece öne çıkan ve bölgenin yapılaşmasına büyük katkı sunan din adamları çalışmaya dahil edilmiştir. Erken Bizans Dönemi'nde bazı kentlerde din adamları adına kiliseler inşa edilmiş, Osmanlı döneminde de bu din adamları adına yapılar inşa edilmeye devam etmiştir. Bartın'daki Aziz Nikholaos Kilisesi ile Safranbolu'daki Aziz Stephanos Kilisesi, bölgede Erken Bizans Dönemi ile başlayan dini etkinin, 19.–20. yüzyılda da devam ettiğini göstermektedir.

Amasra'da Hyakinthos ve Georgios, Amasya'da Khrysaphios, Amnia'da Philaretos, Bartın'da Nikholaos, Çankırı'da Hypatius, Dadybra'da Stephanos, Eskipazar'da Alypius Stylites, Filyos'ta Andreas-?, Karadeniz Ereğlisi ve Sinop'ta Phokas, önemli bir saygıya sahiptir. Bu yerleşim alanlarından sadece birkaçında din adamlarına atfedilen kiliseler günümüze ulaşmıştır. 4. ve 6. yüzyıllarda Hıristiyanlar tarafından geliştirilen aziz kültü, Paflagonya'daki kentlerin dini dönüşümünü ve bölgenin dini açıdan gelişmesini hızlandırmıştır. Erken Bizans Dönemi'nden

<sup>1</sup> Paphlagonia (Paflagonya) 5. yüzyılda Honorias'ın doğusunda, Pontos'un batısında yer alır. Kuzeyden Karadeniz, güneyden ise Galatya ile sınırlıdır. Beş piskoposluk merkezine sahip Paflagonya'nın metropolitik merkezi Gangra (Çankırı), piskoposluk merkezleri ise Sora (Karabük-Zopran ve Akören), Ionopolis (Kastamonu-İnebolu), Pompeiopolis (Kastamonu-Taşköprü), Amasra ve Dadybra'dır (Devrek-?) (Belke, 1996, s. 186).

<sup>2</sup> Ayrıca bkz. Plinius, 2001, ss. 66–67.

İtibaren denizcilerin azizi olarak bilinen Aziz Nikolaos'un, Anadolu'nun birçok bölgesinde saygı gördüğü gibi Kuzeybatı Karadeniz'de de saygı gördüğü bilinmektedir. Bölgede Aziz Nikolaos'a duyulan saygı, 20. yüzyıla kadar devam etmiştir. Bartın'da 19. yüzyılda inşa edilen ve Aziz Nikolaos Kilisesi adıyla anılan yapı bunun göstergesidir (Gür ve Gür, 2016, ss. 1–37).

## 2. Kuzeybatı Karadeniz'de Etkili Olan Bazı Aziz Kültleri

### 2.1 Alypios (Aziz Alypios Stylites), Karabük Eskipazar / Hadrianoupolis

Aziz Alypios Stylites, Karabük'ün Eskipazar ilçesinde (Hadrianoupolis) Erken Bizans Dönemi'nde yerleşimin dini yapısında etkili olmuştur. Alypios Stylites, Paflagonyalı Stilianos ve Alypios Stylites olarak adlandırılmaktadır. Alypios Stylites ile Paflagonyalı Aziz Alypios Stylites'in farklı kişiler olduğu ileri sürülmektedir. Alypios Stylites'e atfedilen anonim *vitasi*, 10.–11. yüzyıla tarihlendirilmekte ve üç bölümden oluşmaktadır<sup>3</sup>. İlk menologda üç yaşında yetim kaldığı, 30 yaşında iki yıl kadar bir konutta yaşamını sürdürdükten sonra münzevi bir yaşam geçirdiği yazar. Sonraki süreçte 53 yılını sütun üzerinde geçiren Alypios Stylites'in, 85 yaşında vefat ettiği ifade edilir. İkinci menologda 60 yıldan fazla sütun üzerinde stylit şeklinde hayatını sürdürdüğü aktarılan Alypios Stylites'in, 13 yılını yarı felçli olarak devam ettirdiği, 100 yaşında öldüğü anlatılır<sup>4</sup>. Araştırmacıların incelemeleri ve menologlara göre Alypios Stylites'in, 6. yüzyıl sonu–7. yüzyıl başında yaşadığı belirtilmektedir (Delehay, 1923, s. IX–XVII; Darrouzès, 1992, s. 93; Belke, 1996, s. 113; Kazhdan, 1999, ss. 23–24). *Vitada*, Alypios Stylites'in annesinin onun gelecekteki yaşamını gördüğü ifade edilen iki rüyaya yer verilmiştir. İlk rüyasında doğum yapmadan önce boynuzları üzerindeki mumla tüm evi aydınlatan bir koç, ikinci rüyasında ise doğumundan sonra azize ithafen ilahilerin söylendiği açıklanır. Alypios Stylites, üç yaşından önce babasını kaybetmiş, sonrasında evlenmeyen annesi kendini ve oğlunu Tanrı'ya adamıştır. Onu sütten kesen annesi, kentin piskoposu Theodoros ve halefinin hizmetine teslim etmiştir. Sadık hizmetkar olarak seçilen Alypios Stylites, diyakoz olarak görev almış, kilisenin papazları tarafından yetiştirilmiştir (Darrouzès, 1992, s. 94; Filimon, 2015, s. 19).

Dini görüşlerini yaymak amacıyla defalarca doğuya yolculuk yapan Alypios Stylites, sonradan doğduğu topraklara geri dönmüştür. Geri geldiğinde yerleşimin (Hadrianoupolis) güneyindeki dağda, çorak bir arazi bulmuş ancak buranın susuz bir alan olmasından dolayı kısa süreliğine, su bulmak için çeşitli araçlar temin etmiştir. İnzivaya çekildiği alanda uyurken bir adam kendisine bir yer göstermiş ve onun tavsiyesiyle araştırdığı yerde su kaynağı bulmuştur. Burada bir sunağın temellerini atmak için Theodoros'tan izin talep etmiş, Theodoros bu duruma engel olmak amacıyla bazı adamları görevlendirmiştir. Dağdan ayrılan Alypios Stylites, şehir çevresinde başka bir yer aramaya koyulmuş, sonunda terk edilmiş bir mezarlıkta, bir sütun üzerinde stylit yaşamını gerçekleştirmeye başlamıştır (Filimon, 2015, ss. 20–22; Belke, 1996, s. 114).

Zamanla şehre girerek eline aldığı bir haçı kullanan Alypios Stylites, pagan heykelini parçalara ayırmıştır. Alypios Stylites münzevi bir yaşam sürmek istese de bu yüksek iradeye boyun eğmek zorunda kalmıştır. Alypios Stylites, başka bir rüyasında Azize Euphemia'yı görmüş

<sup>3</sup> Bunlar arasında;

A) Paris, National Library gr. 1539 (folio, 188v-206), 11. yüzyıl, Kasım menologu (Delehay bu basımı referans alır).

B) Vatikan, Bibliotheca Apostolica gr. 807 (folio, 269 v-278v); 10. yüzyıl, Kasım.

C) Vatikan, Bibliotheca Apostolica gr. 808 (folio, 421v-439); 11. yüzyıl, Kasım (Filimon, 2015, s. 10).

<sup>4</sup> Synaxarion'a göre 108'e, hatta 120'ye kadar uzatılabilmektedir (Filimon, 2015, s. 12).

ve Hadrianoupolis'e dönerken Euphemia'dan kendine eşlik etmesini istemiştir. Rüyasının ardından, Hadrianoupolis'e dönerek bir kilise inşa ettiren Alypios Stylites'in, Euphemia'ya minnettarlığı görülmektedir (Filimon, 2015, s. 23–25). Başta kentin önde gelen kadınları olmak üzere onu kutsal kabul edenler, Alypios Stylites'in sütunu çevresinde yaşamını idame ettirmeye başlamıştır<sup>5</sup>. Alypios Stylites, kendine itaat edenler için Kadınlar Manastırı ve Erkekler Manastırı adında, bölgedeki ilk yapıları inşa ettirmiştir. Bunlardan ilki rahibelere atfedilmiş, manastırlarda asketik yaşamın gereği olarak gündüz ve gece olmak üzere dualar edilmiştir (Belke, 1996, 114, Filimon, 2015, s. 26–29).

Alypios Stylites'in münzevi yaşamında sürekli gözyaşı döktüğü, İsa'nın çilesiyle (*passion*) özdeşleşen yaşamı, dönem kaynaklarında yazmaktadır. Piskopos olan Alypios yaşamını stylit olarak sürdürmüş, hayatının son 14 yılını bacaklarındaki rahatsızlık nedeniyle sütununun yanında yatarak geçirmiştir. Alypios Stylites'in ölümünden sonra ona inananlar Alypios Stylites'e ait kalıntıların çevresinde dua etmiş ve ölümünün dördüncü gününde gömülmesine karar kılınmıştır (Filimon, 2015, s. 30–31).

Biyografiler çerçevesinde araştırmacılar tarafından ele alınan Alypios Stylites'in, Karabük yakınlarındaki Eskipazar ilçesinin 3 km batısındaki Budaklar Köyü'nün Hacı Ahmetler Mahallesi sınırlarında yer alan Hadrianoupolis'te doğduğu ifade edilmektedir (Lafli, 2006, s. 43). Alypios Stylites'in doğduğu kent Galatya (Galatia), Bitinya (Bithynia) ve Paflagonya arasındaki bir bölgede yer alır. Bölgesel etkileşimin hakim olduğu kentte yoğun bir nüfus bulunmaktadır. Geç Antik Çağ'da önemli bir ulaşım ağında yer alan kent, Bizans Dönemi'nde Alypios Stylites ile dini özelliğini kanıtlamıştır. Hadrianoupolis, Geç Roma–Erken Bizans Dönemi'nde Gangra (Çankırı) ile birlikte Paflagonya'nın iç kesiminde büyük bir şehir olarak öne çıkmaktadır (Lafli ve Kan Şahin, 2012, s. 45). Bölgenin dini yapısı özellikle buradaki kilise inşa evresini hızlandırmış, Erken Bizans Dönemi'yle başlayan bu yapılaşmada, Alypios Stylites etkili olmuştur (Lafli, 2006, s. 48). Günümüzde Eskipazar sınırlarındaki Hadrianoupolis'te bulunan dini yapıların, Alypios Stylites dönemi ve sonrasında gelişim gösterdiği *vitada* anlatılanlarla desteklenmektedir. Alypios Stylites'in anonim *vitada* anlatılan dini yapıların günümüzde kentte kazı çalışmaları tamamlanan ve devam ettirilen dini yapılar kapsamında ele alınmalıdır.

## 2.2 Aziz Anthimos, Kastamonu Taşköprü / Pompeiopolis

Aziz Anthimos, Erken Bizans Dönemi'nde, Taşköprü'de (Pompeiopolis) etkin bir güce sahiptir (Darrouzès, 1992, s. 102)<sup>6</sup>. Yaşamı hakkında bilinenler sınırlıdır. Kadıköy (Khalkedon) Konsili'nin (451) gerçekleştiği dönemde Aziz Anthimos'un hayatta olduğu bilinmektedir. Hatta Kadıköy Konsili'nde Aziz Anthimos, reddedilen Eutykhios'un heretik düşüncesine karşı mücadele vermiştir (Doublet, 1889, s. 309; Marek, 1993, s. 154).

Yazıtlarda Aziz Anthimos'a sığınak atfedildiği, yapının ise zamanla tahrip olduğu ileri sürülmektedir (Belke, 1996, 262). Pompeiopolis'te tespit edilen bazı yazıtlarda, doktor, yargıç ve çeşitli meslek gruplarına sahip bazı kişilerin, Aziz Anthimos Kilisesi'ne sığındığı belirtilmiştir (Belke, 1996, 262).

<sup>5</sup> Alypios Stylites'in sütunu çevresinde gelişen manastırlar, Hıristiyanlık çerçevesinde kutsal kabul edilen hac olayını düşündürmektedir. Hıristiyanların erken dönemlerden itibaren azizlerin yaşam sürdürdükleri kentleri ve dini yapıları ziyaret ettikleri bilinmektedir. Alypios Stylites'in yaşadığı kent de bunlara bir örnek oluşturmaktadır. Azizlere atfedilen kentlere hac ziyaretleri için bkz. Frank, 2000, ss. 79–134).

<sup>6</sup> Nikomedialı Anthimos için bkz. Guérin, 1888, ss. 41–43.

### **2.3 Euphemia (Martir Euphemia), Karabük Eskipazar / Hadrianoupolis**

Euphemia, Hıristiyanlar'a yapılan zulümlere karşı çıkmış, pagan tanrıları reddetmiş, Hıristiyanlık uğruna işkencelere maruz kalmıştır. Hıristiyanlar tarafından saygı gören Euphemia, Alypios Stylites vasıtasıyla Kuzeybatı Karadeniz'deki bazı kentlerde etkin saygıya sahip olmuştur. Alypios Stylites'in Piskopos Theodoros ile İstanbul'a yaptığı bir gezide, Kadıköy'deki Bassa Kilisesi'nde inzivaya çekildiği, rüyasında Azize Euphemia'yı gördüğü anlatılır. Ardından Hadrianoupolis'e dönen Alypios Stylites'in ilk olarak Euphemia adına bir kilise inşa ettirdiği ileri sürülmektedir (Darrouzès, 1992, s. 94). Rüyasına giren kutsal şahıslar, Alypios Stylites'e, Azize Euphemia'nın röliklerinin nereye yerleştireceğini söylemiştir. Alypios Stylites'in, Azize Euphemia'nın röliklerini, sütununun yakınındaki kilisenin narteksine yerleştirdiği aktarılır. Kilisenin Azize Euphemia'ya ithaf edildiği gün, Alypios Stylites, kilisede diyakoz olarak görevlendirilmiştir (Darrouzès, 1992, s. 94).

Herakleios (610–641) tarafından İstanbul (Konstantinopolis) surlarına taşındığı ifade edilen Azize Euphemia'nın rölikleri, İkonoklasma döneminde (726–843) zarar görmüştür. Erken Bizans Dönemi'nde Azize Euphemia'ya ait bazı röliklerin, bölgeye taşınarak adına kilise inşa edildiği konusu tartışmalıdır (Darrouzès, 1992, s. 94).

### **2.4 Aziz Eutykhios, Amasya**

Aziz Eutykhios'un doğduğu yer net olarak belirlenememekte, hala tartışılmaktadır. Amasyalı olduğunun dışında farklı bölgelerden Amasya'ya gelmiş olabileceği yönünde görüşler de mevcuttur. Bazı araştırmacılar tarafından Frigya'nın (Phrygia) Theiou Kome yerleşiminden geldiği ifade edilmektedir. Amasya Metropolitisi tarafından 542'de İstanbul'a (Konstantinopolis) piskopos olarak atanmış, ardından Iustinianus ise Aziz Eutykhios'u konsey delegeliğine atamıştır. Eutykhios, 565'te Amasya'ya sürgün edilmiştir. Eutykhios, İsa'nın kendisini içselleştirerek Meryem'den özünü almadığı, mucizevi şekilde acı, açlık ve susuzluğa maruz kalarak bozulmaz bir bedende bulunduğu görüşüne sahiptir. Düşünceleri nedeniyle Iustinianus tarafından sapkın ilan edilerek Amasya'ya sürgüne gönderilmiş ve 582'de ölmüştür (Butler, 1841, s. 295; Darrouzès, 1992, ss. 105-107).

Hıristiyanlık'ın yayılmasıyla Amasya'da Aziz Mikhael, Aziz Khrysaphios ve Aziz Eutykhios'a ait evler, kiliseye dönüştürülmüştür. Aziz Eutykhios'un evi ibadet yeri olmuş ve Eutykhios Manastırı'nın inşasında kullanılmıştır. Manastır 6. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilmekte, yönetiminin ise daha eski olduğu, hatta kurucusunun Meletios olduğu belirtilmektedir. Eutykhios manastıra ikinci defa geldiğinde mucizeler gerçekleştirmiştir. Eutykhios Manastırı, Amasya Akropolisi'nin batısında yer almaktadır. Aynı yerde manastıra ilave edilmiş ve Thalelaios'a adanmış bir dini yapı bulunmaktadır (Darrouzès, 1992, s. 104-105).

### **2.5 Aziz Georgios, Amasra / Amastris**

Aziz Georgios, Amasra Kromna'da (Kurucaşile), soylu bir ailenin çocuğudur (Kazhdan, 1991, s. 837). Amasra'nın Başpiskoposlarından biri olan Georgios, Patrik Tarasios'un (Taraise) emriyle Ekim 790–Ekim 792 tarihleri arasında aziz ilan edilmiştir. İlk eğitimini Amasra Kromna'da

almıştır. Asketik yaşamı benimseyen Aziz Georgios sonradan Amasra'daki Bonatia (Bonissa) Manastırı'na yerleşmiştir<sup>7</sup>.

Aziz Georgios, amcasının Amasra piskoposu olduğu dönemde, İstanbul'daki ayinlere katılmıştır. Ayinlerde aradığı münzevi yaşama ulaşamayan Aziz Georgios, yaşamını Amasra'daki Agrioserike Dağı'ndaki bir kayaya oyma yapıda sürdürmüştür. Keşişten aldığı talimatlarla Bonatia (Bonissa) Manastırı'na yerleştiği belirtilen Aziz Georgios, İstanbul'da Patrik Tarasios tarafından, 790–792 arasında Amasra piskoposu olarak tanınmıştır (Bréhier, 1916, s. 458; Ruggieri, 1991, s. 92). Patrik Tarasios, II. İznik Konsili'ne (787) Georgios'un katılmasını önermiştir (Darrouzès, 1992, ss. 95–96). Aziz Georgios, 8. yüzyılın ikinci yarısında ikona karşıtı görüşleriyle öne çıkmıştır (Ruggieri, 1991, s. 92; Kazhdan, 1991, s. 837; Belke, 1996, 157).

Trabzon'a giden tüccarlar bazı suçlardan dolayı yakalanıp hapse atılmış, Aziz Georgios konuyla ilgili olarak, dönemin valisiyle konuşmak istemiştir. Bu dönemde valinin hasta eşini mucizevi şekilde iyileştiren Aziz Georgios'un isteği üzerine, vali hapisteki tutsak tüccarları serbest bırakmıştır. Nikephoros, Georgios'a saygı duymaktadır. 806'da ölümüyle Aziz Georgios'un khitonunu tuttuğu ifade edilen Nikephoros'un tılsımlı güce sahip olduğu ileri sürülür (Bréhier, 1916, s. 459). Aziz Georgios, Arap saldırıları sırasında Amasra ve çevre köylerdeki Hıristiyanları kent surları içinde toplamış ve dualar etmiş, halkın saldırılar karşısında güçlü ve imanlı olmasını sağlamıştır (Darrouzès, 1992, s. 95–96). Georgios, ölümünün ardından Amasra'daki bir kiliseye gömülmüştür. Mezarının bulunduğu kilisenin, kalenin dışında olabileceği düşünülür (Darrouzès, 1992, s. 95–96).

## 2.6 Aziz Hyakinthos, Amasra / Amastris

Aziz Hyakinthos'un, Amasra'da doğup burada öldüğü ifade edilir (Morero, 1732, s. 334). Paflagonya'nın dini kurucuları ve koruyucuları arasında gösterilmektedir (Darrouzès, 1992, ss. 94–95). Yaşamı boyunca Hıristiyanlığı yaymak için çaba göstermiştir (Schultze, 1922, ss. 214–215; Oikonomidès, 1986b, s. 120). Piskopos Herakleides'in denetimindeki Hyakinthos, Erken Bizans Dönemi'nde paganların kutsal ağacına zarar verdiği için hapis haneye atılarak işkence görmüş ve burada ölmüştür. Ölümünün ardından, Aziz Hyakinthos'un kalıntıları kentteki bir kiliseye yerleştirilmiştir. Aziz Hyakinthos'un öldüğü gün, dualar edilmiş, adı seramonilerle anılmıştır. Geceleri kalkıp şehirde Aziz Hyakinthos'un ruhunun gezdiğine inanılmaktadır (Schultze, 1922, s. 215; Foss, 2002, ss. 142–143).

Aziz Hyakinthos'un mezarını ziyaret eden Hıristiyanlar, mezardaki kalıntıların bir kısmını alarak gittikleri yerlere götürmüştür (Darrouzès, 1992, ss. 94–95). Anonim metinler ve bilimsel kaynaklar, Aziz Hyakinthos'un röliklerinin 9. yüzyılda bulunduğu ve bu dönemde adına inşa edilen kilisede muhafaza edildiğini yazar (Darrouzès, 1992, ss. 94–95).

## 2.7 Aziz Hypatios, Çankırı / Gangra

Aziz Hypatios, 4. yüzyılda yaşamış kutsal bir din adamı ve aynı zamanda Çankırı'nın piskoposudur. 325'te İznik Konsili'ne katıldığı ileri sürülmektedir. Aziz Hypatios, anonim *vitaya* göre 325'te İznik Konsili dönüşünde, heretik bir grubun saldırısına uğramış, Ariuscu bir kadın tarafından başına atılan taşla yaralanmış, ardından öldürülmüştür (Anonim, 2015, s. 141).

<sup>7</sup> Manastır, çalışmalarda birbirine yakın çok sayıda isimle anılmıştır. Bunlar arasında Bonisa, Bonissa, Bonyisa, Bonyysa, Bonyysai, Bonyyssai ve Bonissai gelmektedir (Kazhdan 1991, s. 837; Darrouzès, 1992, s. 97; Crow ve Hill, 1995, s. 261; Belke, 1996, s. 157; Bréhier, 1916, s. 458; Ruggieri, 1991, s. 92; Kazhdan, 1991, s. 837).



Bir süre mağarada tutulan Hypatius'un cansız bedeni, Hıristiyanlar tarafından Çankırı'ya götürülerek, adına kilise inşa edilmiştir. Aziz Hypatios bu dönemde Çankırı'daki etkin din adamları arasında gösterilmektedir (Mango, 2005, s. 27). Ariuscular'a karşı tutumları ve vaazlarıyla tanınan Aziz Hypatios'un kutsal sözleri, Paflagonya sınırlarını aşarak birçok ülkeye ulaşmıştır (Sozomen, 3: 14 ve 4: 24; Anonim, 1784, s. 224; Hefele, 1876, s. 325; Попов ve Рындина, 1979, s. 447; Papadakis, 1991, ss. 821–822; Kazhdan ve Ševčenko, 1991, s. 962; Schaff ve Wace, 2011, s. 255; Froehlich ve Schulz, 2015, s. 1809; Kaya, 2019, ss. 80–81). Aziz Hypatios'un, Çankırı Sinodu'na katılan 13 piskopostan biri olduğu ifade edilmekte, hatta Çankırı Sinodu'na başkanlık ettiği ileri sürülmektedir (Gwatkin, 1900, s. 189, Papadakis, 1991, ss. 821–822). Bu hususu göz önünde bulunduran araştırmacılar, Aziz Hypatios'u Başpiskopos olarak ele almakta fakat çoğunlukla doğruluğu tartışılan birçok bilgiye yer vermektedir. Aziz Hypatios'un Çankırı Sinodu'na katıldığı ancak başkanlık etmediği tespit edilmiştir (Ferri, 1931, s. 72; Papadakis, 1991, ss. 821–822).

Sivas (Sebaste) piskoposu Ariuscu Eustatios'un fikirleri karşısında, 340'da toplanan Çankırı Sinodu'na katılan piskoposlar; Basileius, Bassus, Bithynikus, Eusebius, Elianus, Eugenius, Eulalius, Gregorus, Olympius, Pappus, Philetus ve Proairesius'tur. Sinodda özellikle piskopos Eustatios'un Hıristiyan inancına olan tutumu, keşİşlere evliliği yasaklaması, Hıristiyan aile yapısını bozan görüşleri, toplu ayinlere karşı çıkıp sadece kendi taraftarlarının ayinlerine önem vermesi yönündeki olumsuz düşünceler ele alınmış, sinod sonunda 20 maddelik kanon hazırlanmıştır (Percival, 1900, ss. 91–101, Güzel, 2018, ss. 101–102).

Aziz Hypatios'un 325'in öncesi ile 380 yılları arasında yaşadığı (Ferri, 1931, s. 69) bu dönemde şifa dağıtan özellikleriyle ün kazandığı ve saygı gördüğü belirtilmektedir. İmparator tarafından İstanbul'a davet edilen Aziz Hypatios burada çeşitli mucizeler gerçekleştirmiştir. Aziz Hypatios'un ikonaları, dünyanın birçok yerinde saygı görmektedir (Hefele, 1876, s. 271–272; Попов ve Рындина, 1979, ss. 447–448).

Aziz Hypatios'un mucizeleri arasında ölüleri diriltmesi, denizden gelen büyük yılanlarla mücadele etmesi, şeytanları kovması, insanlara şifa dağıtması ve daha niceleri gösterilir. Hıristiyanlar tarafından aziz ilan edilen Aziz Hypatios'un, Ortodokslar ve Katolikler tarafından hastaları iyileştirdiğine inanılmakta, Güney İtalya'da Lecce kentinde "Santu Pati" adıyla bayramlar düzenlenmektedir. Çiftçilerin koruyucusu olarak kabul edilen Aziz Hypatios'a, bereket ve şifa verdiği düşüncesiyle dualar edilmektedir (Güzel, 2018, ss. 99–102). Çankırı'da adına ithaf edilen bir kilise inşa edilen Aziz Hypatios, Erken Bizans Dönemi ve sonrasında Paflagonya kentlerinde saygı görmüştür.

## 2.8 Aziz Philaretos / Merhametli Philaretos, Amnia

Aziz Philaretos, Irene ve oğlu VI. Konstantinos döneminde, Paflagonya'nın Amnia şehrinde, 8. yüzyılın başlarında doğmuştur<sup>8</sup>. Köklü bir aileye mensup olan Aziz Philaretos, İstanbul'a taşınmış ve dört yıl sonra burada ölmüştür (Ryden, 2002, ss. 16, 19). Zengin Aziz Philaretos, servetini din uğruna harcamıştır. Aziz Philaretos'un torunu Niketas tarafından *Aziz Philaretos'un*

<sup>8</sup> Philaretos'un doğumu ve ölümü hakkında araştırmacılar tarafından çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Vasilev'in yayınına referans alan Ryden, Aziz Philaretos'un 702'de doğduğunu belirtir. Bu noktada Vasilev onun 90 yaşında öldüğünü dile getirmektedir. Fakat Genoa versiyonu onun ölümü ve doğumu hakkında açıkça bilgi vermemektedir. Bu hususta Ryden onun soy ağacından yola çıkarak 720'den önce doğmadığını, öldüğünde de 60-65 yaşlarında olduğunu dile getirmektedir. Ryden Philaretos'un 725'de dünyaya geldiğini, 792 yılında öldüğünü ifade etmektedir. Philaretos'un eşi, çocukları, torunları ve bunların üzerinden onun ölüm ve doğum tarihi açısından yapılan tartışma için bkz; (Ryden, 2002, ss. 19–26). Philaretos'un doğum ve ölüm yılları konumuz dışı olmasına rağmen biz tarih belirlerken yüzyıllar arası demeyi uygun gördük. Ancak Ryden'in ortaya koyduğu aile kronolojisini takip etmek daha doğrudur.

*Yaşamı* adında *vita* yazılmıştır (821–822)<sup>9</sup>. Hagiografik verilerden farklı olarak Aziz Philaretos'un çocukluğu ve asketik yaşamı hakkında çeşitli bilgiler yer almaktadır. Vita 8. ve 9. yüzyıllardaki Bizans kırsal yaşamı hakkında önemli bilgiler sunar (Rosenwein, 2018, s. 107).

Niketas'ın, Aziz Philaretos'un manevi oğlu olduğu iddia edilmektedir. Aziz Philaretos'un ölümünün ardından, Niketas bir rüyasında, Aziz Philaretos'un cennette yer aldığını, kendisini de cennete davet ettiğini anlatır. Philaretos'un emriyle kutsal yaşamı benimseyen, 18 yaşında keşiş olmaya karar veren Niketas, sürgün yıllarında, 30 yaşındayken eserini kaleme almıştır (Efthymiadis, 2014, s. 223). Biyografide Pontos ve Galatya'nın en asil adamlarından biri ve babasının Georgios olduğu yazılıdır. Çok sayıda hayvana sahip olan Aziz Philaretos'un<sup>10</sup>, 600 sığırı, 100 öküzü, 800 kısrak ve binek atı, 12.000 koyunu, 48 de arazisi olduğu yazılıdır. Zengin olmasına rağmen cömertliğiyle öne çıkan Aziz Philaretos, bu özelliğinden dolayı Merhametli Philaretos adıyla anılmaktadır<sup>11</sup>.

Dilencinin kendisinden yemek istemesi üzerine Aziz Philaretos, masasındakileri hiç tereddüt etmeden dilenciye sunmuştur. Yapısında İbrahim ve Yakub'un misafirperverliğini yansıtan Aziz Philaretos, hayvanını kaybetmiş birini gördüğünde hemen bir hayvan bağışlayarak katkıda bulunur (Rosenwein, 2018, s. 108). İmparator (?), Aziz Philaretos'a konsolosluk rütbesini vermiş, Philaretos ile akrabalarını saray çevresine yerleştirmiştir. Aziz Philaretos, çocuklarına bütün saray mensupların yer alacağı bir heyete, yemek hazırlığı yapmalarını söylemiştir. Konuklar geldiğinde, merhametli İoannes gibi Aziz Philaretos, 100 dilenciye de yemeğe davet etmiştir (Ryden, 2002, s. 40).

Philaretos, torununun düğününden sonra imparatorluk sarayında dört yıl yaşamış ve ihtiyaç sahiplerine hizmet etmeye devam etmiştir. Bu süreçte Philaretos, ihtiyaç sahiplerine imparatorlardan aldığı paraları sunmuştur. Çantasında her zaman altın ve gümüş para bulunduran aziz, bir dilencinin kendisinden para istemesi üzerine çantasından para (bir altın ya da bir gümüş para) çıkartarak dilenciye vermiştir. Bunu yaparken çantasından hangi paranın çıkacağını söylememiş Tanrı'nın dilenci için çantadaki en uygun parayı vereceğini belirtmiştir. Aziz Philaretos'un dilencinin elini soktuğu çantadaki altın ve gümüş paranın değerinin sadece Tanrı tarafından bilinebileceği belirtilerek çıkan parayı dilenciye vermiştir. Bu olayın bir benzeri, Merhametli Khristopher için de anlatılmaktadır (Ryden, 2002, s. 41).

Ölümünün ardından Bizans'ın önde gelenleri, Philaretos'un cenazesine katılmış, burada ihtiyaç sahiplerine yardımlar yapılmıştır. Mezarını ziyaret eden fakirlerin; "*Tanrım neden bizi besleyen bir adamı bizden mahrum ettin? Bundan sonra midemizi kim doyuracak? Borçlarımızı kim ödeyecek? Onu öldürmek yerine bizi öldürseydin*" şeklinde yakarışlarda buldukları ifade edilir (Ryden, 2002, s. 111).

<sup>9</sup> Philaretos'un yaşamıyla ilgili olarak ilk versiyon Paris Cod. Gr. 1510 (10. yüzyıl) Vasilev tarafından yayınlanmıştır. Bkz: (Vasilev, 1900, ss. 64–86). Ancak orijinal versiyon 1934 yılında Fourmy ve M. Leroy tarafından Genuensis Cod. Gr. 34 (11. yüzyıl) ve Paris Cod. Gr. 1608 (14. yüzyıl) ortaya koyulmuştur. Bu basım Fransızca'dır ve iyi şekilde düzenlenmiş indekslere sahiptir. Bakınız Fourmy ve Leroy, 1934, ss. 85–170).

<sup>10</sup> Philaretos'un kişisel servetinin bu kadar açık bir şekilde belirtilmesi ilginçtir. Çünkü bu Hıristiyanlık açısından hiçbir zaman hoş karşılanmamıştır. Nitekim kiliselerin normatif metinlerinde, Erken Dönem kilise emirlerinde din adamlarının servetleri hakkında bir veri bulunmamaktadır. Bakınız; (Rapp, 2005, s. 173).

<sup>11</sup> Bizans'da az sayıda aziz merhametli lakabını almıştır. Bunlar arasında merhametli İoannes (619/620), imparator merhametli III. İoannes Vatatzes (1254), Genç merhametli İoannes (1250) yer almaktadır. Genç Merhametli İoannes göz hastalıklarını tedavi etmede ünlenmiştir. Ancak onun yaptığı bağışlar konusunda kanıt yoktur (Ryden, 2002, ss. 32, 36–37, Rosenwein, 2018, s. 108).



## 2.9 Aziz Phokas, Karadeniz Ereğlisi / Herakleia Pontike

Karadeniz Ereğlisi ya da Sinop'ta doğduğu düşünülen iki Phokas'ın gerçek kimlikleri ve meslekleri araştırmacılar tarafından tartışılır. İki ayrı Phokas olabileceği gibi tek bir kişi olabileceği de düşünülmektedir. *Vita*'sına göre babası Karadeniz Ereğlisi'nde yaşayan bir tersane işçisidir. Phokas'ın burada gemi yapımı için teknik bir okulda eğitim gördüğü anlatılmaktadır (Chotzakoglou, 2013, s. 95).

Amasya piskoposu Asterios döneminde, Aziz Phokas'ın mucizeleri Ege'den Adriyatik'e kadar geniş coğrafyada yayılmıştır (Chotzakoglou, 2013, s. 96; Gür ve Gür, 2016, ss. 9–10). Ege ve Adriyatik kentlerindeki saygınlığını, 8. yüzyıldan itibaren Aziz Nikholaos'a bırakan Aziz Phokas'ın adı, Karadeniz'deki birçok liman kenti ve yelkenli gemiler hakkında bilgiler sunan hikayelerde geçmektedir (Chotzakoglou, 2013, s. 96; Gür ve Gür, 2016, ss. 9–10).

Denizcilerin hamisi ve tehlikeli denizlerde Gemicilerin Koruyucusu olarak saygı gören Aziz Phokas'ın (Belke, 1996, 212; Quirini–Poplawski, 2014, s. 105), deniz okulunda aldığı eğitimden ötürü gemi ve gemicilik hakkında önemli bilgilere sahip olduğu bilinir. İskenderiye (Alexandria) ile Makedonya arasında yoğun deniz ticareti olduğu dönemde, bu ticaret ağıyla ilgili metinlerde, Aziz Phokas'a ait bilgiler bulunur (Chotzakoglou, 2013, ss. 95–96). İskenderiye gemicilik metinlerinden birinde, kötü hava koşullarında, 1500'den fazla erkeğin, gemiyi kıyıya çıkartamadığı, Phokas'ın Tanrı'ya dua ederek gemiyi parçalanmaktan kurtardığı yazılıdır. Başka bir metinde Phokas'ın, çok fırtınalı ve kötü hava koşullarında bir gemiyi kurtardığı yazar (Gür ve Gür, 2016, ss. 9–10).

## 2.10 Aziz Phokas, Sinop / Sinope

Aziz Phokas'ın anonim *vitası*, Amasya piskoposu Asterios'un kutsal yazıları ve Ioannes Khrysostomos'un vaazlarında, Sinoplu Phokas hakkında bilgiler bulunmaktadır. Karadeniz Ereğlisi'nde, daha çok denizcilik ve gemicilik gibi alanlarda öne çıkmaktadır. Mucizeleri çoğunlukla denizciler ve gemilerle bağlantılı olan Phokas, metinlerde Gemicilerin Azizi ve Denizcilerin Azizi olarak anılmaktadır (Gür ve Gür, 2016, s. 3). *Vitalarda* martir olarak gösterilen Aziz Phokas'ın doğum yeri ve tarihi tartışılmaktadır. Çoğunlukla Karadeniz Ereğlisi'nde doğduğu ya da burada yetiştiği ileri sürülen Phokas (Andrews, 1824, s. 37), Hıristiyan olmayan yerli ve iyiliksever bir balıkçıdır (lean Thioly, 1669: Tab.alp.). Ortaçağ metinlerinde Hieromartyr ve Denizcilerin Azizi olarak tanımlanan Phokas'ın adına (Quirini–Poplawski, 2014, s. 105; Kazhdan ve Ševčenko, 1991, s. 1666) birçok kilise inşa edilmiştir. Phokas, çeşitli metinlerde ve bilimsel çalışmalarda *Denizcilerin Koruyucusu Aziz Phokas* (Van de Vorst, 1911, ss. 252–295; Bryer ve Winfield, 1985, s. 71, Dip. 18; Mayer, 2006, s. 79), *Herakleia Pontikeli Gemi Yapım Ustası, Pamphilos ve Maria'nın Oğlu Phokas* (Starodubcev, 2013, s. 52; Quirini–Poplawski, 2014, s. 105) gibi farklı şekillerde de anılmaktadır.

Aziz Phokas hakkında çeşitli bilgiler sunan Asterios, azizin röliklerinden bazılarını Amasya'ya götürmüştür (Andrews, 1824, s. 37). Aziz Phokas ile ilgili çeşitli metinlerinde övgülere yer veren Asterios, Phokas'ın aynı zamanda bir Bahçıvan Aziz olduğunu yazar. Thomas, Phokas adının; martirolojide dört, *hieronymianum*da ise bir defa geçtiğini ifade etmekte, kutsal metinlerde aynı adla anılan üç azizin daha yer aldığını belirtmektedir (Thomas, 2000, s. 204; Butler, 2015). Aziz Phokas'ın hayatındaki bu karmaşa, Bizans sanatındaki tasvir anlayışında, atribüleri ile hikayesel farklılıklarda kendini göstermektedir (Vikan, 2007, s. 13, Fig. 6).

Aziz Phokas kültürünün, Bizans Dönemi'nde 10. yüzyıla kadar çok geniş bir coğrafyada hakim olduğu bilinir. Phokas'ın, gemileri ve denizcileri kurtarması yönünde birçok hikaye, Karadeniz sahil beldelerinde, gemiciler tarafından hala anlatılmaktadır (Kazhdan ve Ševčenko, 1991, s. 1667). Denizcilerin, suda boğulma tehlikesi atılanların, fakirlerin, zor durumda kalanların, şifa bulmak isteyenlerin ve bahçıvanların azizi olarak tanımlanan Aziz Phokas, 4. yüzyıldan itibaren Anadolu ve dünyanın birçok yerinde saygı görmüştür (Starodubcev, 2013, s. 53, Gür ve Gür, 2016, s. 25). Karadeniz'deki ticari bağlantıyı algılamak için Karadeniz limanları, kıyı kentleri ve bölgedeki inanç kültürünü incelemek gerekir. Aziz Phokas, 10. yüzyıldan itibaren Sinop çevresinde etkin, lokal bir kült haline dönüşmüştür. 13.–14. yüzyıllarda Aziz Phokas; Sırbistan, Yunanistan, Rusya ve daha birçok ülkede, kiliselerin duvar resimleri ile ikonalarında tasvir edilmiştir (Gür ve Gür, 2016, s. 3).

### **2.11 Nikholaos, Bartın**

Aziz Nikholaos, Tanrı'ya yakın olduğu düşüncesiyle Hıristiyanlar tarafından büyük saygı görür (Yılmaz, 2021, s. 460). Evliya Çelebi, Sinop Merkez'de Ayasofya (Hagia Sophia) adıyla bilinen bir kilisenin sonradan camiye dönüştürüldüğünü yazar. Makarios, Sinop'ta Aziz Theodoros ve Aziz Nikholaos Kiliseleri başta olmak üzere toplamda yedi kilisenin bulunduğunu yazar (Bryer ve Winfield, 1985, s. 75).

10. yüzyılda Karadeniz'deki halk, Aziz Phokas'ın yerine daha fazla saygı duyulan Aziz Nikholaos kültüne yönelmiştir (Starodubcev, 2013, s. 53). 13. yüzyılda Moğol baskıları ile IV. Haçlı Seferi sırasında Bizans İmparatorluğu zarar görmüştür. Bu durum Karadeniz'de Aziz Nikholaos kültürünün ve ekonomik etkinliğin zayıfladığı tarihlerle çağdaştır. Nikholaos kültü bölgede zayıflamış olsa bile Hıristiyanlar açısından Moğollar tam anlamıyla bir tehlike yaratmamıştır. Siyasi ilişkiler kapsamında Moğollar ile VI. Mikhael Palaeologos, birlikte hareket etmiştir. Bunun sonucunda, Trabzon ve Kilikya Ermenileri, Moğollar'ın egemenliğine girmiştir (Cahen, 1984, s. 317).

Karadeniz Bölgesi'nde Aziz Nikholaos'a atfedilmiş birçok kilise bulunmaktadır. 1204–1461 arasında tarihlendirilen kiliselerden biri Panagia Khrysokephalos Kilisesi (Ortahisar Camii) yakınında diğeri ise Leontokastron (Güzelhisar) Şapeli yakınında yer almaktadır. Ünye (Oinaion) ve Başar'daki (Staman) Nikholaos'ö atfedilen kiliseler günümüze ulaşmamıştır. Ünye yakınlarında Adacık'taki tek apsisli şapel 1629–1836/38 yıllarında restore edilmiştir (Ötügen, 1991, ss. 128–129). Bartın Merkez'de 19. yüzyıla tarihlendirilen Aziz Nikholaos Kilisesi, deniz ticareti ile öne çıkan Bartın'ın içinden geçerek Karadeniz'e dökülen Bartın Çayı, Bizans Dönemi ve Osmanlı Dönemi'nde ticarete etkin olarak kullanılmıştır. Merkez'de yer alan Aziz Nikholaos Kilisesi, deniz ticareti açısından son derece önemli olan Aziz Nikholaos kültürünün 19. yüzyılda da etkin olduğunu gösterir.

### **2.12 Aziz Stephanos, Dadybra (?) ve Safranbolu**

Paflagonya piskoposluk kentlerinden Dadybra, 2. yüzyılda ilk defa kendi adına para bastırmıştır (Ramsay, 1890, s. 193; Jones, 1971, s. 172; McGreer vd., 2001, s. 53, Fig. a–b). Bölgedeki piskoposluk merkezlerinin birçoğundan köklü geçmişe sahip olan Dadybra (Jones, 1971, s. 169), 7. yüzyılda Paflagonya'nın güçlü kentlerinden biri olarak gösterilmektedir (Ruge, 1901, s. 1980). Dadybra ve Sora çevresinde, Erken Bizans Dönemi'ne tarihlendirilen birçok veri bulunmaktadır (Marek, 1993, ss. 89–90, 124). Bölgedeki Bizans Dönemi kırsal kesimlerin kilise yapılaşmasında, güvenlik nedeniyle çok gelişme görülmediği düşünülür (Schultze, 1922, s. 219). Dadybra ise

buna rağmen, Erken Bizans Dönemi'nde bölgenin ilerleme kaydeden kentlerinden biri olmuştur.

Yüzey araştırmalarında tespit edilen veriler ve Dadybra'ya ait 10.–11. yüzyıl mühür buluntuları, kentin dini–ekonomik açıdan, 2.–11. yüzyıllar arasında etkili olduğunu gösterir. Dumbarton Oaks arşivinde bulunan kurşun mühürlerden Dadybra piskoposu Ioannes'e ait olan 10.–11. yüzyıllara, Aziz Nikholaos'a ait mühür ise 11. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Αρτοποιλος, 2004, ss. 29–30; DO Seals 4, No. 15.1; DO Seals 4, no. 15.2.). Mühürlerdeki Dadybra lejantı ve Aziz Stephanos büstünü göz önünde bulunduran araştırmacılar, görüşlerini Safranbolu Kıranköy'deli Aziz Stephanos Kilisesi'nin (1872) batı cephesindeki kitabe ile desteklemekte, buna bağlı olarak Dadybra'nın, sehven Safranbolu olabileceğini ileri sürmektedir<sup>12</sup>.

Dadybra'nın, 12. yüzyıldan sonraki, dini ve siyasi yapılaşması hakkında bilinenler sınırlıdır. 13. yüzyıla kadar Paflagonya'nın güneyindeki yerleşimler, Türkler'in denetimine geçmiş, kuzeydeki kentleri ise 14.–15. yüzyıla kadar gücünü korumuştur (Anderson, 2009, s. 272). Bu durum güneydeki Dadybra'nın 12. yüzyılda Türkler'in kontrolüne geçmesi, Paflagonya'nın kuzey ile güneydeki kentlerin bağlantısının kopmasıyla açıklanmaktadır (Anonim, 1984, ss. 260–261). Bu döneme kadar Paflagonya'nın güney ve kuzey kentleri arasında, dini ve siyasi bütünlük bulunmaktadır (Barat, 2013, s. 159).

Karadeniz çevresinde Aziz Stephanos'a atfedilen birçok yapı bulunmaktadır. Safranbolu'da 19. yüzyılda inşa edilen Aziz Stephanos Kilisesi buna örnektir. Buradaki yapının 19. yüzyılda, başkent üslubunda inşa edilmiş olması ve Aziz Stephanos'a ithaf edilmesi, Hristiyanlar açısından Stephanos'un son derece önemli olduğunu gösterir.

### **2.13 Aziz Niketas, Safranbolu Çevresi ve Dadybra**

Aziz Stephanos ve Aziz Niketas, Safranbolu çevresinde önemli dini isimlerdir. Niketas özellikle 9. yüzyılda Paflagonya açısından büyük öneme sahiptir. 8. yüzyıla Dadybra piskoposu olarak bilinen Niketas, bilgin ve filozof olarak tanınmaktadır (Eyice, 1965, s. 23; Kazhdan, 1991, s. 837). Bilimsel çalışmalarda Paflagonyalı Niketas adında üç yazar karşımıza çıkar. Niketas, Paflagonya'dan konsile katılan bir din adamı, bazen Dadybra'nın piskoposu, bazen de bir filozof olarak tanımlanır (Bréhier, 1916, ss. 460–462). Dadybra piskoposu Niketas, Paflagonya'da önemli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş, 842'den sonra İstanbul'daki bir eğitim kurumunda çalışmalarını tamamlamıştır. Patrik Ignatius'u örnek alan Niketas, İstanbul'da retorik kürsüsünü elde etmek için Aziz Eudokime'nin kalıntılarının İstanbul'a getirilişi hakkında yazılarını kaleme almıştır. Niketas, kısa sürede hagiografik eserleriyle Paflagonya ve başkent İstanbul çevresinde büyük üne sahip olmuştur (Bréhier, 1916, ss. 461–462).

### **2.14 Aziz Theodoros, Çorum / Euchania**

Aziz Theodoros'un adı çoğunlukla Yenice, Safranbolu, Çankırı ve Çorum ile anılmaktadır. Bunların çoğu sahte adlandırmalar ve yerel halkın Helenleştirme düşüncesinden kaynaklanmaktadır (Ainsworth, 1842, s. 65a; Doublet, 1889, s. 294; Leonhard, 1915, s. 140; Gökoğlu, 1952, s. 33; Wittek, 1970, ss. 218–219). Theodoropolis adının Euchaina veya Euchania (Çorum) ile anıldığı bunun da Euchaita ile sıklıkla karıştırıldığı belirtilmektedir (Mango, 2004, s. 24). Theodoros'un yeğeni Basilicus'un, Euchaina yakınında doğduğunu belirten araştırmacılar, Theodoros'un da burada dünyaya gelmiş olabileceğini yazar (Walter, 1999, ss. 169–170).

<sup>12</sup> Dadybra'nın konumunu hakkında tartışmalar için bakınız; (Anonim, 1984, ss. 260–261; Belke, 1996, s. 176).

Konstantinopolis Sinaxarionu'nda, Basilicus'un silah arkadaşı ve akrabası olduğu yazar (Delehay, 1902, s. 503). Adını imparator ya da Aziz Theodoros'tan aldığı öne sürülen Theodoropolis'in, uzun yıllar Safranbolu'ya ait tarihi bir isim olduğu belirtilmiştir (Belke, 1996, 268; Laflı ve Kan-Şahin, 2015, s. 131-132). Theodoros'un kenti anlamına gelen Theodoropolis'in Safranbolu'ya ait olamayacağı gibi Dadybra'ya da ait olamayacağı araştırmacılar tarafından etimolojik olarak açıklanmıştır (Belke, 1996, s. 268). 972'de Ioannes Tzimiskes, Türk ordularına karşı kazanılan zaferin anısına Euchaita'ya Theodoropolis adını vermiş, Theodoros'un gömülü olduğu kiliseyi tekrardan inşa ettirmiştir (Ramsay, 1960, s. 21; Oikonomidès, 1986a, s. 327-335). Bazı araştırmacılar bu adlandırmanın net olmadığını varsa bile böyle bir tanımlamanın gayri resmi bir temele dayandığını belirtmektedir (Mango, 2004, s. 24). Safranbolu'da günümüzde cami olarak kullanılan kilisenin kitabesindeki sahte bilgileri göz önünde bulunduran araştırmacıların, yerleşimi Theodoros ile ilişkilendirdiği bilinir. Fakat yerinde incelemelerde bulunan ve kitabeyi tarihi ve epigrafik açılardan ele alan araştırmacılar, Safranbolu'daki 1872 tarihli Aziz Stephanos Kilisesi'ni, Theodoros'a ithaf etmenin çok doğru olmadığını belirtmektedir (Belke, 1996, 268; Mango, 2004, s. 24).

Aziz Theodoros'un mitolojik bir ejderha ile mücadelesinde zafer kazandığı bilinir (Zuckerman, 1988, s. 200). Theodoros, bölgenin Hıristiyanlaşması açısından büyük öneme sahiptir. Nitekim Euchaina'dan yürüyüşe çıkan askerlerin Amasya'ya yerleştirilmesi sırasında azizin bütün pagan tanrıları reddettiği, Kybele Tapınağı'nı yıkmaya çalıştığı, bu yüzden işkence görüp, canlı canlı yakıldığına inanılmaktadır. Ayrıca Aziz Theodoros'un ibislere karşı insanları koruduğu, yolculuk yapanların başlarına bir iş gelmesine engel olduğu, hastaları iyileştirdiği ve fakir insanlara gelir sağladığı yönünde görüşler de mevcuttur (Walter, 1999, ss. 165-166).

Aziz Theodoros'un bir hikayeye göre Tanrı'ya dua etmesiyle Tanrı'nın Euchaina sakinlerine merhamet ettiği ve saldırılar karşısında yıkılan şehirdeki Hıristiyanların yaşamını bağışladığı anlatılmaktadır (Delehay, 1909, ss. 11-43; Zuckerman, 1988, ss. 196-197). Araplar'ın, bölgeyi istila ettiği sırada, Theodoros'un kilisesini yıkmak isteyen yöneticinin kilisenin içinde yere düştüğü sırada dilini ısırarak hatasını anladığı ileri sürülmüştür. Bu mitoslar çoğunlukla İskit ve Hun saldırıları sırasında yaşanmış olaylarla benzerlik göstermektedir (Zuckerman, 1988, ss. 196-197). Theodoros'un ölümüyle Eusebia adında Hıristiyan bir kadın tarafından mezar inşa ettirilmiş, sonradan bu mezarın yanına bir kilise inşa edilerek burası zamanla haç merkezi haline gelmiştir (Delehay, 1909, ss. 11-43).

### **3. Sonuç**

Araştırmacılar çoğunlukla bölgenin ekonomik, ticari, dini ve siyasi yapısının nasıl olduğunun yanında, hangi dinsel unsurların bölgede hayat bulduyuyla ilgilenmiştir. Bizans Dönemi'nde Kuzeybatı Karadeniz'de etkin din Hıristiyanlık'tır. Bölgede Geç Antik Çağ'dan itibaren Hıristiyanlar bir arada kalıp inançlarını güçlü tutmayı başarmış, amaçları doğrultusunda aziz kültürünün gelişimini sağlamıştır. Bu kültürden bazıları pagan inanışların translasyonu, etki sonucunda ortaya çıkmış ya da azizlere ait rölikler vasıtasıyla geliştirilmiştir. Azizlerin hayatlarını İsa, Hıristiyanlık ve kutsal metinler doğrultusunda feda ettikleri ve zorlu yaşam mücadeleleri sürdürdükleri bilinmektedir. Bu mücadeleler Hıristiyanlar'ın inanışını güçlendirmiş ve dini-ekonomik süreci şekillendirmiştir. Azizler çoğunlukla Hıristiyanlar'a hayat ışığı olmuştur. Birçoğu Hıristiyanlar arasında nam salmış, hatta kentlerden bazıları azizlerinin hayatları ve adlarıyla özdeşleşmiştir. Gerçekleştirilmiş monografik araştırmaların dışında çalışma kapsamında azizlerin bölgesel etkisi değerlendirilmiştir. İncelenen azize / azizlerin, bölgedeki dini yapılaşmaya katkıları ve halkın dini öğrenmesine etkisi büyüktür (Tiefenbach, 2012, s. 9).

Daha önceki süreçlerde olduğu gibi Hıristiyanlık'ın yayıldığı erken tarihlerden itibaren büyük umuda sahip halkın, ölümün ardından yeniden dirilişe inanılmaktadır. Hıristiyanlık'ın yayılımında birçok sorun ve sıkıntıya göğüs geren, İsa'ya inanan halkın yönlendirilmesinde, aziz ve azizelerin rolü büyüktür. Bu süreçte etkin rol üstlenen Hıristiyanlar'dan bazıları yaşadıkları dönemde aziz ilan edilmiş, bazıları ise sonradan kutsal kabul edilerek azizlik mertebesiyle taçlandırılmıştır. Kuzeybatı Karadeniz'deki kentler ile kırsal kesimlerde, adı bilinen azizlerden, özellikle kentlerin Hıristiyanlaşmasında büyük etkiye sahip olmakla birlikte kentlerin sosyoekonomik ve dini yapısına desteği büyüktür. Ölümden sonra günahlarından arınmak için azize / azizlerin aracılığıyla tanrıya dua eden inançlı insanların sayısı çoğunluktadır. Taşköprü'de (Pompeiopolis) tespit edilen yazıtlardan çeşitli meslek dallarına sahip kişilerin, Aziz Anthimus aracılığıyla dua ettikleri bilinmektedir. Kutsal kişilerin dışında bölgede önemli yere sahip azizlerin, çoğunlukla yerel özelliklerle öne çıktıkları, translasyonun yansımalarıyla yeni bir oluşumu yansıttıkları görülür.

Erken dönemlerde Karadeniz'de, pagan inanışların etkisi büyüktür. Hıristiyanlık'ın iç dinamiklerinin oluşumunda pagan ve Yahudi geleneklerinin katkısı olmuştur. Bunda aziz ve azizelerin etkisi açıktır (Demirci, 1985, s. 95). Gelişim ve değişim evresinde Hıristiyanlık, Karadeniz'e nasıl taşınmış sorusunun cevabını, çoğunlukla azizler, yerel din adamları ve kutsal kişiler olarak açıklamak mümkündür. Tarihsel kayıtlar, pagan inançları ve Geç Antik Çağ metinleri, bu açıklamaya destek sunmaktadır. Erken kayıtlardan biri, Paflagonya ve Bitinya valisi olan Genç Plinius'a (2. yüzyıl başı) aittir. Plinius ile imparator Traianus'a ait mektuplarda, Karadeniz'deki Hıristiyanlar hakkında bilgiler yer alır. Ayrıca Petrus'un mektupları, bölgedeki Hıristiyanlık'ın şekillenmesi hakkında bilgiler sunmaktadır (Kaçar, 2008, ss. 198, 201–206). Samasotalı Lucianus, Pontos'da Hıristiyanlar'ın bulunduğunu ifade etmiştir. Lucianus, Celcus'a yazdığı yazıya ithafen İnebolulu (Abonoteikhos) Aleksandros'un (Alexander), bölgede sahte peygamber olarak yerel halkı etkilediğini belirtmektedir. Metinlerden Hıristiyanlık'ın yayıldığı süreçte İnebolu'da Aleksandros'a ait bazı tapınakların bulunduğu ve yöre halkını cesurca idare ettiği anlaşılmıştır<sup>13</sup>. Gregorios, yerleşimlerin inanç açısından güçlü kalmasına ve kentlerdeki Hıristiyanların çoğalmasına katkı sunmuştur (Yılmaz, 2021, s. 57). Hocası Origenes'le yolculuklar yapan ve onu rehber edinen Gregorios'un piskoposluğunda da bölgede Hıristiyanların gücü bilinmektedir (Metcalf, 1920, ss. 7–8; Roberts ve Donaldson, 1883, ss. 1–2).

Karadeniz kıyılarında Erken Bizans Dönemi'nde birçok heretik grup (Marsiyoncular, Montanistler, Ariuscular ve Novatianlar) yer alır. Döneminin gemi zengini Marsiyon'un, Roma ve İskenderiye arasında güçlü bağlantıları bulunmaktadır. Marsiyon, Yeni Ahit'in tamamen sevgi olduğunu yazar. Marsiyon, Eski Ahit'in Tanrısı ile Yeni Ahit'in Tanrısı arasında hiçbir bağlantı olmadığını savunur ve Eski Ahit'i reddeder. 2. yüzyılda Sinop ve çevresinde Hıristiyanlar'ın küçük gruplar halinde oluşum gösterdiği bilinir (Kaçar, 2008, ss. 198, 201–206). Montanistler'in dışında 5. yüzyılda Paflagonya ve Bolu'da Novatianların birçok takipçisi bulunmaktadır. 2. yüzyılın başlarında Karadeniz çevresinde etkili olan bazı Hıristiyanlar'ın heretik yapısı, Hıristiyanlık'ın taşınmaması anlamına gelmemelidir. Çünkü Hıristiyanlık bu dönemde serbest değil ve kanonik metinler tam anlamıyla hala belirlenmemiştir. Bölgedeki grupların, Hıristiyanlık'ın gelişimine katkı sunduğu açıktır. Konsiller sonrasında legal hale gelen Hıristiyanlık (kanonlaşma süreci), bu çerçevede gelişim göstermiştir. Değişim süreci ve Hıristiyanlık'ın Kuzeybatı Karadeniz'de yayılmasında aziz ve azizelerin rolü büyüktür. Bölgede Hıristiyanlık'ın gelişimini ve yayılmasını

<sup>13</sup> Bölgede birçok kült alanının yer aldığı bilinmektedir. Bu kültlerden en önemlileri arasında Apollon, Asiklepios ve Kibele yer almaktadır (Davidson, 1902, ss. 178–181, 187–193).



sağlayan dönemin kutsal kişileri, piskoposları, aziz ve azizeleri, bölgenin dini açıdan bütünleşmesini ve güçlü kalmasını misyon edinmiştir.

Geç Antik Çağ'dan itibaren görülen tasvirlerde, aziz ve azizeler, atribüleriyle sunulmuştur. Kiev Ayasofya Kilisesi'nde (11. yüzyıl) güney galeride, Aziz Phokas tasvirindeki kürek, Phokas'ın denizcilerle gemicilerin hamisi olduğunu gösterir (Grotowski, 2010, s. 146, Fig. 7; Gür ve Gür, 2016, s. 11). Aziz Phokas'a ait kürek betimli 12.–14 yüzyıl arasına tarihlendirilen birçok duvar resmi bulunmaktadır (Starodubcev, 2013, s. 53). Karadeniz'e kıyısı olan kentlerde gemi ve denizcilik alanlarıyla öne çıkan Aziz Nikolaos ve Aziz Phokas'ın vitarlarındaki yazılı olanlar bunlara örnektir (Gür ve Gür, 2016, ss. 1–37). Amasra Fatih Cami'nin batı duvarındaki tasvirlerde bulunan Anthonius ve diğer birçok aziz, bölgedeki kültürel çeşitliliği göstermektedir (Gür, 2019, s. 513). 11.–12. yüzyıl duvar resimlerinde Anthonios'un yanında Sabbas ve Euthemius görülmektedir. Bu din adamları kilise ayinlerinde büyük öneme sahiptir (Neale, 2002, s. 179–191; Gür, 2019, s. 513). Mısırlı keşiş Anthonios azizlerin babası olarak tanımlanmakta, münzevi yaşamı benimsemektedir (Artemi, 2015, s. 79–92).

Anthonius, Eugenios, Georgios, Nikolaos, Phokas ve Sabbas gibi azizlerin Karadeniz çevresinde etkili olmasında bölgedeki pagan güçlerin baskıları etkili olmuştur. Aziz ve azizelerin ölümü üzerine mezar, şapel ya da kilise inşa edilmiş, onlara ait rölikler bu yapılara yerleştirilmiştir. Geç Ortaçağ'da Karadeniz çevresindeki aziz mezarları, manastır çevresinde ya da münzevi yerlerde bulunur. Adaların üzerindeki manastırların, keşiş ya da azizlere ait olduğu ifade edilmektedir. Bölgede Alypios Stylites, Andreus, Anne, Anthonios, Epiphanius, Eugenios, Euphemia, Eutykhios, Georgios, Hyakinthos, Hypatius, Ioannes, Niketas, Nikolaos, Philaretos, Sabbas, Stephanos, Theodoros büyük öneme sahiptir (Bryer ve Winfield, 1985, ss. 92, 103, 120, 127–129, 182, 218, 219, 426; Quirini–Poplawski, 2014, s. 119; Gür ve Yılmaz, 2016, ss. 228–245). Bunların adına atfedilen yapılardan çoğunun yeri bilinmemektedir.

Aziz Georgios'un, Bizans–Abbasi antlaşmasında etkisi olduğu belirtilmektedir. Amasra'da, saldırılar olurken Aziz Georgios halkı Amasra'da toplayarak dualar etmiştir (Sakaoğlu, 1987, s. 54). 9. yüzyıldaki Rus saldırılarında, kentlerin çoğu yakılmış ve hasar görmüştür. Hasar gören kentlerde, küçük şapeller ya da kiliseler inşa edilerek, korunaklı bir kale yapısı içinde etkin bir dini–siyasi güç oluşturulmuştur (King, 2008, s. 98, Gür, 2019, s. 301). Aziz Georgios'un vitası bu dönem hakkında kapsamlı bilgiler sunmaktadır. Ruslar, Karadeniz kıyılarında ilerleyerek Paflagonya'daki Karadeniz Ereğlisi ve sonrasında Amasra'ya ulaşmıştır. Rus Igor'un (941–945) 941 yılındaki saldırıları ile sonucunda püskürtülen baskılar, Aziz Georgios'un dini etkisiyle açıklanmaktadır (Vasiliev, 1946, s. 87; Crow ve Hill, 1995, s. 261; Jenkins vd., 2001, s. 18). Saldırıların olduğu dönemde Aziz Georgios'un Amasra halkını bir arada tutup bölgede güven ortamı sağlaması, önemli liman kentlerinden biri olan Amasra'da ticaretin hız kazanmasını sağlamıştır (Foss, 1991, s. 74, Laiou ve Morrisson, 2007, ss. 81–82). Bu gelişmeler Sinop limanına rağmen Amasra'nın öne çıkmasını sağlamıştır (Belke, 1996, s. 161; Sharp, 2010, s. 67).

Aziz Phokas'ın pagan bir münzevi olduğu ifade edilmektedir. Kutsallığının bölgesel translasyonla ortaya çıktığına inanılır. Attika kralının oğlu Hippolytus'un deniz kıyısında atlar tarafından sürüklenerek öldürülüşünü, 3. yüzyılın başlarında martir Hippolytus'a nakledildiği düşünülür. Benzer şekilde denizcilerin hamisi ve bahçıvan olan Sinoplu Phokas'ın, Castor ve Pollux ile bağlantılı olduğu tahmin edilmektedir. Bu sürecin Karadeniz'de sonradan gelişen Müslüman kült merkezlerinin gelişiminde etkili olduğu bilinmektedir. İnşa edilen yapıları, bölgedeki dönüşen aziz / azize kültleri kapsamında ele almak gerekir (Schaff, 1998, s. 373, Dip. 829; Ramsay, 1904, s. 98; Quirini–Poplawski, 2014, s. 120).



Aziz ve azizelerin fiziksel kalıntıları, onlara ait eşyalar ve giysiler rölik kapsamında değerlendirilmiştir (Aydın, 2011, s. 21). Onlardan kalan emanetlerin muhafaza edilmesi, onlara duyulan saygının göstergesidir. Elişa'nın röliklerine temas ettirilen ölü birinin dirilmesi Eski Ahit'teki rölik inancının kanıtıdır. Elişa ile benzer durum Matta, 9, 20–22'de, İsa ve kanaması olan kadın arasında bağda yansıtılmaktadır. İoannes Khrysostomos, azizlerin öldükten sonra da bedensel güce sahip olduğunu, mezarlarının taşınmasıyla kutsallıklarının arttığını yazar. 404'te Phokas'ın röliklerini İstanbul'a götüren İoannes Khrysostomos ve Amasya'ya taşıyan Asterius, azize duyulan saygının çeşitli kentlere yayılmasını sağlamıştır (Andrews, 1824, s. 37; Quirini–Poplawski, 2014, s. 105).

Translasyonlar bölgede yeni ve güçlü bir dini kültürün yayılmasına katkı sunmuş, sosyoekonomik hareketliliği hızlandırmıştır. Entegrasyon süreci sancılı ve yavaş olan translasyonda Kilise Babası Augustine'nin paganlara ait açıklamaları önemlidir (Anonim, 1887, ss. 456–457). Polycarpos (65–155(?)), yaşadığı dönemde azizler ve kutsal din adamlarının röliklerini muhafaza etmek için mücadeleler vermiş, rölik anlayışının yaygınlaşmasını sağlamıştır (Ehrman, 2003, s. 360). Polycarpos gibi birçok din adamı translasyon için çabalamış, sonucunda Hıristiyanlık'ta yeni bir oluşumu güçlendirmiştir. Rölik kavramı bölgede daha önceden varlığı bilinen Hellenistik ve Roma dönemlerindeki kutsal kişilerin translasyonu kapsamında ele almak gerekir. Batı Karadeniz'deki piskoposluk kentlerindeki azizler ile onlara ait kültürleri, translasyon açısından ele alan araştırmacılar translasyonlarının doğruluğunu hatırlatır. Karadeniz Ereğlisi'ndeki Phokas'ın, gücünü yerel Herakles'ten aldığı ya da Sinop'ta, Castor ve Pollux etkileşimli translasyon külte sahip olduğu ileri sürülen Phokas, bunlara örnektir (Ramsay, 1904, s. 98; Belke, 1996, 212; Schaff, 1998, s. 373, Dip. 829; Chotzakoglou, 2013, s. 96; Quirini–Poplawski, 2014, s. 105).

Din adamları adına inşa edilen kiliselerle mezarlarının bulunduğu dini yapılar, bölgedeki dini yapıya katkı sunmaktadır. Karadeniz Ereğlisi, Filyos (Tios), Amasra, Sinop, Giresun ve Trabzon çevresindeki kazıların tamamlanması ve tespit edilen buluntuların tüm ayrıntılarıyla değerlendirilmesi, dini yapı ve bölgesel etkilerini açıklamamıza yardımcı olacaktır.

Kuzeybatı Karadeniz'deki derin vadi ve doğal kaya oluşumlarından bazılarının Geç Antik Çağ'da Hıristiyanlık'ın gelişim evresinde münzevi alanlar olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Kentler, nüfusun artması, ticari koşullar ve yeni ulaşım ağları vasıtasıyla genişlemiş ve birçok yapı inşa edilmiştir. İlk dönemlerde kentlere çok yakın olmayan bu yapılardan bazıları, kentlerin genişlemesiyle yerleşimlerin içinde ya da yakınlarında kalmıştır.

Bursa, Zonguldak, Karabük, Bartın, Kastamonu, Sinop, Çorum, Çankırı çevresinde çok sayıda arkeolojik proje ve yüzey araştırması gerçekleştirilmiş ve incelemeler hala devam etmektedir. Bu yerleşim alanlarında Geç Antik Çağ'da kullanıldığı belirlenen birçok kalıntı mevcuttur. Karadeniz Ereğlisi'nde Akheron Vadisi adıyla bilinen vadide birçok kayaya oyma yapı bulunmaktadır. Bunların Hıristiyanlık'ın yayılımında toplanma alanları ve gizli ibadet yerleri olarak kullanıldığı bilinmektedir. Yapılardan birinin içindeki kilise ve diğer kayaya oyma yapıdaki duvar resimleri, erken uygulamalara örnektir (Gür, 2019, ss. 163–207). Bu kayaya oyma yapıların çoğu khitonien güç etkisi kapsamında değerlendirilir. Karadeniz Ereğlisi'de Hades ya da Herakles ile bağlantılı olduğu belirtilen Akheron Vadisi ve buradaki kayaya oyma yapılar, yerleşimdeki khitonien güçle ilişkilendirilir (Head, 1911, s. 516; Anobolu, 1988, s. 127). Bölgede pagan tanrılara duyulan saygı, Hıristiyanlık'ın resmi din kabul edilmesine kadar hatta belli bir dönem sonrasına kadar da devam etmiştir (Öztürk, 2013, s. 335). 2. yüzyılın başında boş inanç olarak değerlendirilip pek önemsenmeyen Hıristiyanlık, zamanla kırsal yerleşimlerde önemli bir inanç yapısı haline gelmiştir (Plinius, 2001, ss. 66–67). Hıristiyanlık 2. yüzyılda, kırsal kesimlerde

Paflagonya örneğinde olduğu gibi alt kitlelere arasında hızla yayılmıştır. Roma imparatorları ile valilerin yazışmalarına konu olan ve pek önemsenmeyen Hıristiyanlardan bazıları inançları doğrultusunda canından olmuş ve martir ilan edilmiştir. Geç Antik Çağ'daki bu oluşum Hıristiyan-pagan çatışmalarına sahne olmuş, Hıristiyanlar çoğunlukla ibadetlerini mağara, mezarlık, katakomp ya da kayaya oyma yapılarında gerçekleştirmiştir. Kuzeybatı Karadeniz'deki (Karadeniz Ereğlisi, Karabük, Bartın, Kastamonu, Sinop) kayaya oyma yapılar bunun göstergesidir (Öztürk, 2013, s. 335).

Karadeniz Ereğlisi'ndeki Akheron Vadisi'nde görülen bu kayaya oyma yapıların dışında çok sayıda erken dini yapılar bulunmaktadır. Safranbolu çevresinde de birçok kayaya oyma yapı ve kaya mezarı bulunmaktadır. Kaya mezarları ve kült alanlarındaki haçlar (Leonhard, 1915, ss. 137-145), bölgedeki erken yerleşim alanlarına işaret eder. Geç Antik Çağ'da Hıristiyanlar tarafından sığınak ya da toplanma alanı olarak kullanılan doğal kayalara örnek olarak Safranbolu'daki Mencilis Mağarası gösterilmektedir (Mordtmann, 1925, ss. 249-258). Burda gerçekleştirilebilecek arkeolojik çalışmalar mağaranın içindeki mekanın işlevi hakkında bilgi sunulması açısından son derece önemlidir (Özdemir, 2005, s. 145). Kastamonu Cide'deki arkeolojik veriler yerleşimin Geç Antik Çağ ile birlikte yerleşim alanı olarak kullanıldığını göstermektedir (Belke, 1996, s. 219; Düring ve Glatz, 2010, ss. 209-211).

4. yüzyıla gelinceye kadar Kuzeybatı Karadeniz'deki kentlerde birçok pagan ve Hıristiyan mücadelesi olmuştur. 4. yüzyılda Hıristiyanlık'ın resmi din olarak kabul edilmesiyle paganlar zor durumda kalmıştır. Paganların 4. yüzyıldaki ibadet mekanları ve ritüelleri hakkında bilgi veren yazılı kaynaklar çok sınırlıdır (MacMullen, 1997, ss. 4-5). 4.-5. yüzyıl ile birlikte inşa edilen yapılar çoğunlukla kutsal kişiler, din adamları, aziz ve azizelere atfedilmiştir. Kayaya oyma yapılar ve hücreler Erken Bizans Dönemi ile birlikte işlevini sürdürmüştür. İncelemelerimiz sırasında bu gibi kayaya oyma yapıların dışında bazılarının ilk evrede hücre olarak kullanıldığı ardından ise üzerine kilise inşa edildiği bilinir. Anadolu ve Anadolu dışında bunun gibi birçok dini yapı yer almaktadır. Bursa Kumyaka (Sige), Başmelekler (Archangeloi) Kilisesi'ndeki kayaya oyma yapı ve üzerine inşa edilen kilise (Soykan, 2018, s. 229, Çizim 121), kutsal kabul edilen kayaya oyma yapıların Bizans Dönemi'nde önemini koruduğunu gösterir. Başmelekler (Archangeloi) Kilisesi'ndeki kayaya oyma mekanlar (E ve F mekanları), araştırmacılar tarafından sığınak ya da mezar olarak yorumlanmıştır (Buchwald, 1969, s. 21; Hasluck, 1971, s. 295). Başmelekler (Archangeloi) Kilisesi örneğinde olduğu gibi özgün adı bilinmeyen diğer kayaya oyma yapılar çoğunlukla bölgedeki dini kişiler ya da aziz ve azizelerle ilişkilendirilir.

Erken Bizans Dönemi'nde Kuzeybatı Karadeniz'deki kasaba ve köylerde tarımsal faaliyetlerin etkin olduğu bilinmektedir. Yerleşimler organize karayolunun yanı sıra limanlar vasıtasıyla da birbirine bağlanmıştır (Drakoulis, 2012, s. 90). Bu ağ Karadeniz kıyıları boyunca Azize Euphemia kültü gibi bazı kültlerin bölgedeki Hıristiyanların dini açıdan bir arada bulunmasına katkı sunmuş, çeşitli kentlere taşınarak inaniş çevresinde birlik oluşturulmuştur.

Paflagonya'da özellikle 6.-7. yüzyıllarda ağır basan asketik yaşam anlayışı bölgenin dini açıdan ivme kazanmasını sağlamıştır. Aziz Alypios Stylites, Paflagonya'da asketik yaşamın şekillenmesine, manastır ve kiliselerin artmasına katkıda bulunmuştur. Hayatının bir bölümünü Eskipazar'da sütun üzerinde geçiren Alypios Stylites'in asketik yaşamı, geleneklere yön veren batini yorumu, Paflagonya'daki mistik yaşamın şekillenmesini sağlamıştır. Halkın sütun çevresine yerleşmesi ve kilise yapılaşması ayrıca bölgedeki azizlerin kendi evlerini küçük bir kiliseye dönüştürmesi, yerleşim alanlarındaki dini ve ekonomik hareketliliğe katkı sunmaktadır (Filimon, 2015, ss. 26-29). Ayrıca geç Roma Dönemi'nde yükselişe geçen Eskipazar ekonomisinin, 7. yüzyıla kadar gücünü koruduğu bilinir. 7. yüzyıl ile birlikte düşüşe geçen

ekonomik hayat, bu dönemde Aziz Alypios Stylites'le canlılık kazanmıştır (Ritter, 2015, ss. 121–122).

11. yüzyıla ait bir elyazmasında, Paflagonyalılar'ın, azizlere ve şehitlere yoğun ilgisi olduğunu belirtilir (Darrouzès, 1992, s. 97). Elyazmasında şehitler ve azizlerin adına kiliseler inşa edilerek dualar edilmesi, dini yapıların inşasının yanında yeni kent merkezlerinin gelişmesini sağlamıştır. Bu durum hem ekonomik hareketliliğin hem de belli bir nüfusun bu yapılar çevresinde şekillenmesini sağlamıştır. Bu oluşum ve yaşanan değişim, uzun zaman sonucundaki sosyoekonomik değişime ortam hazırlamaktadır. Ayrıca bölgedeki aziz ve azizeler, konsillerle sonrasındaki gelişim evresinde etkili olmuştur. Bonatia Manastırı'ndan konsile katılan din adamları buna örnektir (Darrouzès, 1992, s. 97). Hıristiyanlar'ın, bölgesel azizlerinin heretik yapılarıyla mücadele ettiği görülür, Çankırı Sinodu bunun göstergesidir (Percival, 1900, ss. 91–101). Ariusculuk, Doğu'da etkindir ve yasal Hıristiyanlık sürecinde, büyük engel olmuştur. Çankırı Sinodu'nda, Ariusculara karşı görüşler savunulmuştur. Bu doğrultuda mücadele eden Hypatius canından olmuştur. Hyakinthos'un paganlar tarafından işkenceye maruz kalması ve öldürülmesi, paganların gücünü gösterir (Darrouzès, 1992, ss. 94–95).

Paflagonyalı Philaretos, Bizans yöneticilerine yakınlığıyla bilinir. Sarayla olan bu yakınlığı Paflagonya'nın ekonomik açıdan zenginleşmesini ve dini açıdan önemli bir yer olmasını sağlamıştır. Saraydan aldığı ekonomik desteği, halkın yararına kullanarak, bölgenin daha hızlı Hıristiyanlaşmasına katkıda bulunmuştur. Ekonomik sermayeyi yöneten kiliseler ve manastırlar, bölgenin canlanmasını sağlamıştır (Ryden, 2002, s. 41, Kan-Şahin, 2019, ss. 19–20).

Hıristiyan azizlerle bazı din adamlarının, bölgenin Hıristiyanlaşmasında katkısı açıktır. Bu evrede pagan etkiler çoğunluktadır. Sinoplu Phokas'ın Hıristiyanlar tarafından sonradan aziz ilan edilmesi, bölgedeki kutsal din adamlarına ya da önemli kişilere, Erken Bizans Dönemi'nde Hıristiyan kimlik kazandırılarak, paganların Hıristiyanlaşma sürecini hızlandırmak hedeflenmiştir. Phokas denizcilik alanındaki gücü, bu dönemde Hıristiyan aziz olarak atfedilmesi, Hıristiyanlaşma sürecinde deniz yoluyla diğer kıyı bölgelerde etkisini hızlandırmış, Paflagonya'nın dini-ekonomik-sosyolojik açıdan canlanmasını sağlamıştır. İç bölgelerde ise Aziz Alypios Stylites gibi azizler, Hıristiyan asketik yaşamın önünü açmış, manastırlar kurularak halkın Hıristiyanlaşmasını hızlandırmıştır. Theodoros'un etkili olduğu bölgede Aziz Alypios Stylites nasıl saygı görecekti, bu süreçte ne gerekliydi? İşte tam da bu noktada, devreye Azize Euphemia girdi. Anadolu'nun birçok yerinde saygı gören Euphemia'yı, Alypios Stylites'in rüyasında gördüğünü dillendirmesi, insanların zihninde yarattığı etkiyle açıklanır. Bu açıdan Alypios Stylites, paganlar tarafından da saygı duyulan Euphemia'nın desteğini almış, bölgenin dini mimarisi bakımından zenginleşmesini ve yerel halkın Hıristiyanlaşmasını etkilemiştir.


#### FINANSAL DESTEK


Yazarlar bu çalışma için herhangi bir finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

#### ETİK

Yazarlar bu çalışmada etik ilke ve standartlara uyduklarını beyan etmişlerdir.

#### YAZAR KATKI BEYANI

Sinan Yılmaz  Kavram/fikir; Literatür taraması; Tasarım; Veri toplama/analiz; Veri/bulguların yorumu; Taslağın yazımı; Eleştirel inceleme; Yönetme ve kontrol; Finansman; Son onay ve sorumluluk. Genel katkı düzeyi %50

Durmuş Gür  Kavram/fikir; Literatür taraması; Tasarım; Veri toplama/analiz; Veri/bulguların yorumu; Taslağın yazımı; Eleştirel inceleme; Yönetme ve kontrol; Finansman; Son onay ve sorumluluk. Genel katkı düzeyi %50.

#### ÇIKAR ÇATIŞMASI

Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

## Kaynakça

- Ainsworth, W. F. (1842). *Travels and researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea, and Armenia by William Francis Ainsworth. Vol I* (AMN09801). John W. Parker. London; SALT Research. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/97109>
- Anadolu, M. U. (1988). Batı Anadolu'da Bulunan Demeter ve Khitonien Tanrıları Tapınakları. VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Başkanlığı. 121–140.
- Anderson, W. (2009). Late Byzantine Occupation of the Castle at Tios, *Anatolia Antiqua*, XVII. 265–277.
- Andrews, W. E. (1824). *Critical and Historical Review of Fox's Book of Martyrs, Shewing the Inaccuracies, Falsehoods, and Misrepresentations in that Work of Deception*. London: W. E. Andrews.
- Anonim (1784). *Martyrologium Romanum / Gregorii XIII*. Venetiis: Typis Francisci ex N. Pezzana.
- Anonim (1887). *A Select Library of Nicene and Post Nicene Fathers of the Christian Church, (First Series) Volume II: St. Augustine's City of God and Christian Doctrine* (Edit: Philip Schaff). Buffalo: The Christian Literature Company.
- Anonim (1984). *O City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates* (Trans.: Harry J. Magoulias), Detroit: Wayne State University Press.
- Anonim (1889). *Nouveau dictionnaire d'histoire, de géographie, de mythologie et de biographie par une société de professeurs et de savants*. Tome: 2. (Edit.: Amédée Descubes). Paris: A. Le Vasseur et Cie.
- Anonim (2015). *The Book of Saints Vol.: 2*. London: Aeterna Press.
- Artemi, E. (2015). Athanasius of Alexandria and "The Kingdom of the Desert" in His Works. *Vox Patrum* 35, 79–92.
- Αρτοποτλος, Ιωάννης Γ. (2004). Η Σαφραμπολη Της Μικρας Ασιας Και Το Προβλημα Tot Ονοματος Της Κατα Τη Βυζαντινη Περιοδο. Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, Τομ. 14, Αθήνα, 9–40.
- Aydın, A. (2011). *Lahit Formlu Rölikler-Reliquaries of The Sarcophagus Type*. İstanbul: AKMED / Koç Üniversitesi Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.
- Barat, C. (2013). La Paphlagonie: Histoire et peuplement. *Collection de l'Institut des Sciences et Techniques de l'Antiquité*, 1277(1), 151–166. [https://www.persee.fr/doc/ista\\_0000-0000\\_2013\\_act\\_1277\\_1\\_3733](https://www.persee.fr/doc/ista_0000-0000_2013_act_1277_1_3733)
- Belke, K. (1996). *Paphlagonien und Honorias*, Tabula Imperii Byzantini Band 9, Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Bréhier, L. (1916). L'hagiographie byzantine des VIIIe et IXe siècles, hors des limites de l'Empire et en Occident. [Loparev, Vizantijskiiia jitiia sviatuih VIIIe-IXe viekov (Vies byzantines des saints des VIIIe et IXe siècles). *Journal des savants*. 14<sup>e</sup> Année, Octobre. 450–465.
- Bryer, A., & Winfield, D. (1985). *The Byzantine monuments and topography of the Pontos*. Dumbarton Oaks Studies, Volume 20. Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Buchwald, H. H. (1969). *The Church of the Archangels in Sige Near Mudania*. Wien: Verlag Hermann Böhlau Nachf.
- Butler, A. (1841). *Vies des pères, des martyrs, et des autres principaux saints*. Tome 2, Paris: Mequignon Junior.
- Butler, R. A. (2015). *The Saints Complete Edition*. Catholic Way Publishing.
- Cahen, C. (1984). *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler* (Çev.: Yıldız Moran), 2. Baskı, İstanbul: E Yayınları.
- Chotzakoglou, C. G. (2013). Harbors and Sea-Routes of the Black Sea According To Greek Hagiographical Text. *Medieval Ports in North Aegean and the Black Sea. Links to the Maritime Routes of the East. International Symposium Thessalonike (4-6 December 2013) Proceedings* (Edit.: Flora Karagianni). Thessalonike: European Centre for Byzantine and Post-Byzantine Monuments. 94–98.
- Crow, J., & Hill, S. (1995). The Byzantine Fortifications of Amastris in Paphlagonia. *Anatolian Studies*, 45, 251-265. <https://doi.org/10.2307/3642924>
- Darrouzès, J. (1992). "Notes de de littérature et de géographie ecclésiastiques". *Revue des études byzantines*, Tome: 50, 87–112.
- Davidson, A. M. C. (1902). *Translations from Lucian*. London: Longmans, Green and Co.
- Delehaye, H. (Edit.) (1902). *Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae e codice sirmondiano nunc Berolinensi*, Brussels: Socios Bollandianos.
- Delehaye, H. (1923). Les Saint Stylites. *Subsidia hagiographica* 14. Bruxelles: Société des Bollandistes 24, Paris: Librairie Auguste Picard.
- Delehaye, H. (1909). *Les légendes grecques des saints militaires*. Paris: Librairie Alphonse Picard et Fils.
- Demirci, K. (1985). *Dinlerin Dejenerasyonu*. İnsan Yayınları.
- Doublet, G. (1889). Inscriptions de Paphlagonie. *Bulletin de correspondance hellénique*, 13, 293–319.
- Drakoulis, D. P. (2012). "Regional Transformations and Settlement Network of the Coastal Pontic Provinces in the Early Byzantine Period". *The Black Sea, Paphlagonia, Pontos and Phrygia in Antiquity Aspects of Archaeology and Ancient History* (Edit.: Gocha R. Tsetskhladze), Oxford: BAR International Series 2432, 79–95.
- Düring, B. ve Glatz, C. (2010). The Cide Archaeological Project 2009: First Results. *Anatolia Antiqua*, 18, 203–213.
- Efthymiadis, S. (Edit.) (2014). *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography: Volume II: Genres and Context*. Farnham, UK and Burlington, VT: Ashgate.

- Ehrman, B. D. (2003). *The Apostolic Fathers Volume I (I Clement. II Clement. Ignatius. Polycarp. Didache.)*, Cambridge: Harvard University Press.
- Eyice, S. (1965). *Küçük Amasra Tarihi ve Eski Eserleri Kılavuzu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ferri, S. (1931). Il bios e il martyron di Hypatius di Gangrai. *Studi Bizantini e Neellenici*, 3, 69–103.
- Filimon, F. (2015). *Pillar of the Communities: The Lives of Alypius The Stylite* (MA Thesis), Budapest: Central European University.
- Foss, C. (1991). "Amastris". *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Volume I.-II.-III. (Edit. A. P. Kazhdan), New York: Oxford University Press, 74–75.
- Foss, C. (2002). Pilgrimage in Medieval Asia Minor. *Dumbarton Oaks Papers*, 56, 129–151. <https://doi.org/10.2307/1291859>
- Fourmy, M.-H. ve Leroy, M. (Edit.) (1934). "La vie de St. Philarète". *Byzantion* 9, 85–170.
- Frank, G. (2000). *The Memory of the Eyes Pilgrims to Living Saints in Christian Late Antiquity*, London: University of California Press.
- Froehlich, G. ve Schulz, J. (2015). "Sant'Ippazio (St. Hypatius von Gangra) Ein südtalienischer Kult um Potenz und Pastinaken". *Geschichte der Urologie*, 12. Berlin, 1806–1810.
- Gökoğlu, A. (1952). *Paphlagonia*. Kastamonu: Doğrusöz Matbaası.
- Grotowski, P. L. (2010). Defining the Byzantine Saint-Creating a Message in Orthodox Art. *Researchgate, Series Byzantina Studies on Byzantine and Post-Byzantine Art*, Volume: 8 (Edit.: Piotr L. Grotowski and Sławomir Skrzyński), Warsaw. 133–158.
- Guérin, P. (1888). *Les petits bollandistes: vies des saints*, Tome 5, Paris: Bloud et Barral.
- Gür, D., & Gür, F. (2016). Hagios Phokas. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(3), 1–37. <https://doi.org/10.18026/cbusos.19654>
- Gür, D. ve Yılmaz, S. (2016). Batı Karadeniz'de Saygı Gören Bazı Azizler Karadeniz Ereğlisi, Filyos, Safranbolu, Amasra, Bartın, Sinop. XX. *Uluslararası Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (2-5 Kasım 2015)* (Edit.: Ela Taş), Cilt: I, Sakarya, 228–245.
- Gür, D. (2019). *Kuzeybatı Karadeniz'de Bizans Dönemi Dini Eserler* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güzel, F. (2018). Gangra (Çankırı) Sinodu. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 96–109.
- Gwatkin, H. M. (1900). *Studies of Arianism, Chiefly Referring to the Character and Chronology of the Reaction Which Followed the Council of Nicæa*, London: Deighton Bell and Co. Press.
- Hasluck, F. W. (1971). "Bithynica", *The Annual of the British School at Athens* (Session 1906/1907). Volume: 13, London. 285–308.
- Head, B. V. (1911). *Historia Numorum, a Manual of Greek Numismatics*, Edition 2. Oxford: At the Clarendon Press.
- Hefele, C. J. (1876). *A History of the Councils of the Church, From the Original Documents*, 236–429, Volume: 2. Edinburgh: T. & T. Clark.
- Iean Thioly, C. (1669). *Les nouvelles fleurs des vies des saints, et fêtes de l'année*, Tome Premier. France: Avec privilege du roi.
- Jenkins, D., Alexopoulos, S., Bachrach, D., Couser, J., Davis, S., Hayton, D., & Sterk, A. (Transl.) (2001). *The Life of St. George of Amastris (Eng. Translations)*, America: University of Notre Dame. 1–20.
- Jones, A. H. M. (1971). *The Cities of The Eastern Roman Provinces*, Oxford: Clarendon Press.
- Kaçar, T. (2008). Early Christianity in the Black Sea: An Examination of the Literary Evidence. *Colloquium Anatolicum*, VII. İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü. 197–216.
- Kan-Şahin, G. (2019). Bir Anadolu Eyaleti Olarak Honorias. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 14(27), 11–42.
- Kaya, M. (2019). Çankırlı Bir Hristiyan Azizi: Hypatius. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 7(1), 79–94.
- Kazhdan, A. ve Ševčenko, N. P. (1991). "Phocas". *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Volume 3, (Edit.: Alexander Kazhdan), New York: Oxford University Press. 1666–1667.
- Kazhdan, A. (1991). "George of Amastris". *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Edit.: Alexander Kazhdan), New York: Oxford University Press. 837.
- Kazhdan, A. (1999). *A History of Byzantine Literature*, 650-850. Athens: National Hellenic Research Foundation, Institute for Byzantine Research.
- King, C. (2008). *Karadeniz* (Çev. Zülal Kılıç), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Lafli, E., & Kan Şahin, G. (2012). Terra Sigillata and Red-Slipped Ware from Southwestern Paphlagonia. *Anatolia Antiqua*, 20, 45–120.
- Lafli, E. & Kan-Şahin, G. (2015). Middle Byzantine Ceramics From Southwestern Paphlagonia. *Anatolia Antiqua*, Vol.: 23, 63–149.
- Lafli, E. (2006). "A Roman Rock-Cut Cult Niche at Paphlagonian Hadrianoupolis". 24. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt: 2, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösim Basımevi, 43–66.



- Laiou, A. E. ve Morriison, C. (2007). *The Byzantine Economy*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Leonhard, R. (1915). *Paphlagonia: Reisen und Forschungen im nördlichen Kleinasien*, Berlin: Dietrich Reimer (Ernst Vohsen).
- MacMullen, R.. (1997). *Christianity and Paganism in the Fourth to Eighth Centuries*. New Haven: Yale University Press.
- Mango, C. A. (2004). A fake inscription of the Empress Eudocia and Pulcheria's relic of Saint Stephen. *Nea Rhome*, 1, 23–34.
- Mango, C. (2005). The Meeting-Place of the First Ecumenical Council and the Church of the Holy Fathers at Nicaea. *Δελτίον Της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 27–34. <https://doi.org/10.12681/dchae.425>
- Marek, C. (1993). *Stadt, Ära und Territorium in Pontus-Bithynia und Nord-Galatia*, Istanbul Forschungen, Band 39, Tübingen: Wasmuth.
- Mayer, W. (Trans.) (2006). *On Saint Phocas. In The Cult of the Saints: Select Homilies and Letters*. New York: St. Vladimir's Seminary Press.
- McGreer, E., Nesbitt, J., & Oikonomidès, N. (2001). *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, Volume 4: The East*. Washington D. C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Metcalfe, W. (1920). *Gregory Thaumaturgus Address to Origen, Translations of Christian Literature, Series: 1, Greek Texts*, New York: The Macmillan Company.
- Mordtmann, A. D. (1925). *Anatolien / Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasie (1850-1859)* (Edit.: F. Babinger.) Hannover: Orientbuchhandlung Heinz Lafaire.
- Moreri, L. (1732). *Le grand dictionnaire historique ou le mélange curieux de l'histoire sacrée et profane*, Tome 1, Paris: Jacques Vincent.
- Neale, J. M. (Edit.:(2002). *The Liturgies of SS. Mark, James, Clement, Chrysostom, and Basil, and the Church of Malabar*, New Jersey: Georgias Press.
- Oikonomidès, N. (1986a). Le dédoublement de Saint Théodore et les villes d'Euchaita et d'Euchaneia. *Analecta Bollandiana*, Volume: 104, 327-335.
- Oikonomidès, N. (1986b). *A Collection of Dated Byzantine Lead Seals*, Washington D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Ötügen, Y. (1991). St. Nicholas Churches in Anatolia and Thrace. *Erol Atalay Memorial* (Edit: Hasan Malay), İzmir, 123–130.
- Özdemir, Ü. (2005). Mencilis Mağarası. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 13, 135-150.
- Öztürk, B. (2013). Herakleia Pontica (Zonguldak-Karadeniz Ereğli) Antik Kenti Epigrafik Çalışmaları ve Tarihsel Sonuçları, *I. Uluslararası Karadeniz Kültür Kongresi International Conference on The Black Sea Regional Culture 06-09 Ekim 2011 Sinop* (Edit.: Nuray Türker, Gülgün Köroğlu, Önder Deniz). Karabük: Karabük Üniversitesi, 505–528.
- Papadakis, A. (1991). Gangra, Local Concil of. İçinde A. P. Kazhdan, A.-M. M. Talbot, A. Cutler, T. E. Gregory, & N. P. Sevcenko (Ed.), *The Oxford dictionary of Byzantium* (ss. 821–822). Oxford University Press.
- Percival, H. R. (1900). *The Seven Ecumenical Councils of The Undivided Church*. New York: The Christian Literature Company.
- Plinius. (2001). *Epistulae, 10. (Genç Plinius'un Anadolu Mektupları)*, (Latinceden Çev.: Çiğdem Dürüşken ve Erendiz Özbayoğlu). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Попов, Г. В. ve Рындина, А. В. (1979). *Живопись и Прикладное Искусство Твери. XIV–XVI века*. Москва: Наука.
- Quirini-Poplowski, R. (2014). "Seaside Shrines in the Late Mediaeval Black Sea Basin. Topography and Selected Historical and Art Historical Questions". *The Holy Portolano The Sacred Geography of Navigation in the Middle Ages. Fribourg Colloquium* (Edit.: Bacci, Michèle and Rohde, Martin), Germany: De Gruyter, 95–120.
- Ramsay, S. W. M. (1890). *The Historical Geography of Asia Minor*. John Murray.
- Ramsay, W. M. (1904). *The letters to the seven churches of Asia and their place in the plan of The Apocalypse*. Grand Rapids: MI: Christian Classics Ethereal Library
- Ramsay, W. M. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası* (Çeviri: Mihri Pektaş), Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Rapp, C. (2005). *Holy Bishops in Late Antiquity: The Nature of Christian Leadership in an Age of Transition*, Berkeley: University of California Press.
- Ritter, M. (2015). "The End of Late Antiquity in Paphlagonia: Disurbanisation from a Comparative Perspective". *Geographica Historica-Band 32, Landscape Dynamics and Settlement Patterns in Northern Anatolia during the Roman and Byzantine Period* (Edit. Kristina Winther-Jacobsen and Lâtife Summerer). Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 119–133.
- Roberts, A. ve Donaldson, J. (Edit.) (1883). *Ante-Nicene Fathers Latin Christianity: The Writings of Gregory Thaumaturgus, Dionysius of Alexandria, and Archelaus* (İngilizceye Çev: S. D. F. Salmond), Volume: XX, Edinburgh: T. and T. Clark.
- Rosenwein, B. H. (2018). *Reading the Middle Ages: Sources from Europe, Byzantium, and the Islamic World*. Toronto University Press.
- Ruge, W. (1901). "Dadybra". *Paulys Real-Encyclopädie der classischen altertumswissenschaft neue bearbeitung unter mitwirkung zahlreicher fachgenossen herausgegeben*, Band: IV. 1980.



- Ruggieri, V. (1991). *Byzantine Religious Architecture (582–867): Its History and Structural Elements*, Roma: Pont Institutum Studiorum Orientalium.
- Ryden, L. (2002). *The Life of St. Philaretos The Merciful Written by His Grandson Niketas: A Critical Edition with Introduction, Translation, Notes, And Indices*, Sweden: Uppsala.
- Sakaoğlu, N. (1987). *Amasra'nın Üç Bin Yılı*, İstanbul: Zonguldak Valiliği Yayınları.
- Schaff, P. (1998). *History of The Christian Church*, The Electronic Bible Society, Dallas TX.
- Schaff, P. ve Wace, H. (2011). *The Seven Ecumenical Councils*. New York: Benediction Classics.
- Schultze, V. (1922). *Altchristliche Städte und Landschaften, II. Kleinasien*. Gütersloh, C. Bertelsmann Verlag.
- Sharp, R. S. (2010). *The Outside Image: A Comparative Study of External Architectural Display on Middle Byzantine Structures on The Black Sea Littoral* (Doctor of Philosophy Thesis), University of Birmingham.
- Soykan, A. N. (2018). *Bursa, Kumyaka (Sige), Başmelekler (Archangeloi) Kilisesi*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sozomen. *Ecclesiastical History (Book III: 14- IV: 24) (Translated: Chester D. Hartranft). From Nicene and Post-Nicene Fathers, Second Series, Vol. 2 (Edited by Philip Schaff and Henry Wace) (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co., 1890), Revised and edited for New Advent by Kevin Knight*.
- Starodubcev, T. (2013). "Holy Gardener and Holy Bishop: The Images and Cult of Holy Martyrs Named Phokas- Свети вртлар и свети епископ: представе и поштовање светих мученика са именом Фока". *Zograf*, Volume: 37, 37–53.
- Thomas, S. F. (2000). *Butler's Lives of The Saints New Full Edition September*, Minnesota: The Liturgical Press.
- Tiefenbach, H. (2012). *Anadolu'nun Azizleri*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Van de Vorst, C. (1911). Saint Phocas. *Analecta Bollandiana*, Volume: 30, 252–295.
- Vasiliev, A. A. (1946). *The Russian Attack on Constantinople in 860*. George Banta Publishing Company.
- Vasiliev, A. A. (Edit.) (1900). "Zhitie Filareta Milostivogo", *Izvestija Russkogo Archeologičeskago Instituta Konstantinopole* 5, 64–86.
- Vikan, G. (2007). *Byzantine Pilgrimage Art*. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Byzantine Collection Publications.
- Walter, C. (1999). Theodore, archetype of the warrior saint. *Revue Des Études Byzantines*, 57(1), 163–210. <https://doi.org/10.3406/rebyz.1999.1970>
- Witteck, P. (1970). Bizanslılardan Türklere geçen yer adları. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1969 (Çev.: Mihin Eren), Cilt: 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 193–240.
- Yılmaz, S. (2021). *Bizans Sanatı'nda Öteki Dünya Anlayışı* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı.
- Zuckerman, C. (1988). The reign of Constantine V in the miracles of St. Theodore the recruit (BHG 1764). *Revue Des Études Byzantines*, 46(1), 191–210. <https://doi.org/10.3406/rebyz.1988.2230>

## Extended Abstract

Since the early periods of Anatolia, many religious cults have found their place. During the late antiquity/early christian period, the importance and number of these cults started to increase. Especially Christian saints sacrificing themselves for this religion and being subjected to many tortures increased their significance in the eyes of the public. These saints not only died for Christianity but also played a key role in the rapid spread of Christianity. They contributed to the construction of churches in the regions where they lived and made great contributions to the life of the monastery and the economic development of the region.

While Christian saints and some saint cults spread to various parts of Anatolia, they also continued their activities in the Black Sea region. The most important religious power in the region in the early period was paganism. Saints were among those who contributed to the struggle against paganism and the advancement of Christianity in the region. Among the most considerable saints of the region are Alypius, Anthimus, Georgios, Hyakinthos, Hypatius, Nikholaos, Philaretos, Phokas, Stephanos and Theodoros. These saints both enabled the spread of Christianity and had an impact on the economic and social life of the region.

Saint Phokas, who is among the saints active in the maritime field in the region, was called the saint of sea and sailors. Towards the end of the 12th century, many depictions were made to his name. His depictions dating back to the 13 th -14th century exist in many churches today. Georgios kept the people of Amasra together, provided an atmosphere of trust, and enabled Amasra trade to accelerate. Saint

Alypius contributed to the formation of ascetic life and the increase of monastic churches in Paphlagonia. The ascetic life of Alypius, who spent a part of his life on a column in Eskipazar, led to the formation of the mystical life in Paphlagonia. In the Çankırı Synod, Hypatius put forward views against Arianism and fought in this direction and lost his life. Hyakinthos was also subjected to many tortures by the pagans. Philaretos of Paphlagonia is known for his closeness to Byzantine rulers. This closeness of Philaretos with the palace brought the economic enrichment of Paphlagonia and a substantial place in terms of religion. In the inscriptions to another Saint Anthimus, it is claimed that a shelter was attributed and the structure was destroyed in time. In some inscriptions found in Pompeiopolis, it is written that doctors, judges and some people from various professions took shelter in the Church of Saint Anthimus. As can be seen, these saints, who were active in the Black Sea region, ensured the Christianization of the region in many aspects with their church constructions, their contribution to the socioeconomy structure of the region, their connections with the palace, and their influence on the councils.